GRAMATYKA PRAKTYCZNA

JĘZYKA POLSKIEGO

przez

T. Ż.ebrawski

Nakładem Autora.

W KRAKOWIE.
W DRUKARNI UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO
pod zarządem Ignacego Stelcla.
1876.

Dla Biblijoteki Jagiellońskiéj.

GRAMATYKA PRAKTYCZNA

JĘZYKA POLSKIEGO

przez

T. Ż.

Nakładem Autora.

W KRAKOWIE.
W DRUKARNI UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO
pod zarządem Ignacego Stelcla.
1876.

Ułatwienie nauki rodzinnego języka jest zadaniem niniejszéj książki: prawidła i wzory w niéj podane, są więcéj rzeczą pamięci, niż rozumowania; to bowiem, równie jak szczegółowe badania własności mowy, oraz wywody etymologiczne, oddzielną część stanowić mogą, jako nie tyle do saméj nauki, ile raczéj do dalszego jéj rozwinięcia potrzebne. Uzasadnienie podanych tu prawideł, a szczególniéj różniących się od tych, jakie w tegoczesnych gramatykach znajdujemy, przechodziłyby zakres początkowéj książki; zostawiamy je przeto do przypisów, z kolei wydać się mających.

GRAMATYKA PRAKTYCZNA
języka polskiego.

1. Gramatyka polska uczy poprawnie mówić i pisać po polsku.

2. Mowa składa się z wyrazów, a wyrazy z głosek, które są dwojakie: jedne zwane samogłoskami, iż same, to jest bez pomocy innych wygłaszanemi czyli wymawianemi być mogą, a takiemi w naszym języku są: a, ą, e, é, ę, i, o, ó, u, y; drugie zwane spółgłoskami, z których żadna sama osobno wymówioną być nie może, lecz tylko spólnie, to jest z pomocą samogłoski; temi są: b, b', c, ć, cz, d, dz, dź, dż, f, f', g, h, ch, j, k, l, ł, m, m', n, ń, p, p', r, rz, s, ś, sz, t, w, w', x, z, ź, ż.

3. Spółgłoski znamieniem oznaczone, mianowicie: b', ć, dź, f', m' ń, p', ś, w', ź, nazywamy zmiękczonemi; te zaś, na które nie mamy pojedynczych znaków, lecz je połączonemi głoskami wyrażamy, jak: ch, cz, dz, dź, dż, rz, sz, zowiemy złożonemi.

4. Sposób wymawiania każdéj głoski podaje początkowa nauka czytania; właściwe zaś każdéj z nich użycie wskażemy w nauce o pisowni.

5. Z głosek tworzą się zgłoski. Rozumiemy przez zgłoskę połączenie kilku głosek z sobą w sposób, iżby te na raz wymówione być mogły; w wyrazie np. ojciec mamy dwie zgłoski: oj i ciec; macocha ma trzy zgłoski: ma - co - cha. Jedna samogłoska może stanowić zgłoskę, jak np. w wyrazach: a-nioł, E-u-ro-pa, i-gła, o-gień, u-cho, i t. p.; lecz z samych spółgłosek nie można złożyć zgłoski, bez pomocy samogłoski. Według ilości zgłosek nazywamy wyraz jednozgłoskowym, jak las, grzmot, stać. itp.; dwuzgłoskowym, jak: niebo, ziemia, pisać; trzechzgłoskowym, jak: ulica, pastwisko, pracować i t. p.

6. Wyrazy, czyli członki mowy, jedne podlegają rozmaitym odmianom, stósownie do rozmaitego ich użycia, i takie zowiemy członkami odmienialnemi; inne zaś używają się bez odmian, a te nazywamy członkami nieodmienialnemi.

7. Członków mowy odmienialnych mamy cztéry: imie, zaimek, słowo i imiesłów; nieodmienialnych również cztéry, a temi są: przyimek, przysłówek, spójnik i wykrzyknik. O każdym z tych członków osobno mówić będziemy.

O Imieniu.

8. Imie jest członkiem mowy, którym wyrażamy osóbę lub rzecz jaką, jéj przymiot, lub téż liczbę. Według tego odróżniamy imiona na rzeczowne czyli rzeczowniki, przymiotne czyli przymiotniki i liczebne albo liczebniki. W zdaniu np. następującém: Czasem stu mędrców nie naprawi tego, co jeden człowiek głupi

zepsuje; wyrazy: mędrców, człowiek, są rzeczownikami; głupi, jest przymiotnikiem, a stu, jeden, są liczebnikami.

Rzeczowniki.

9. Rzeczowniki stósownie do ich znaczenia przybiérają nazwę żywotnych, gdy przez nie wyrażamy ludzi, lub zwierzęta, i nieżywotnych, gdy oznaczają inne przedmioty nieżyjące; tak np.: pastérz, orzeł, mrówka,.. należą do żywotnych; zaś: dom, kamién, słoma itp. do nieżywotnych.

10. Imiona rzeczowne nazywamy własnemi, gdy wyrażają nazwisko osoby, miasta, góry, rzéki itp. np.: Kościuszko, Kraków, Tatry. Wisła, itp.; zowią się zaś pospólnemi, gdy służą wielu przedmiotom jednego rodzaju, np.: wódz, miasto, góra, rzéka itp.

11. Jeżeli rzeczownika używamy w sposób oznaczający drobność, lub z pieszczotą, lub téż z politowaniem, zowiemy go zdrobniałym; np.: dziécię, dzieciątko, dziecina, chłopczyk, chłopczyna, kapelusik, kapelusina itp. są rzeczownikami zdrobniałemi. Jeżeli zaś przedmiot jaki wyrażamy w powiększeniu, lub z naganą albo z pogardą, wtedy imie rzeczowne do tego użyte nazywa się zgrubiałém, np.: chłopczysko, kapelusisko, kapeluch, itp.

12. Każden rzeczownik należy do właściwego sobie rodzaju gramatycznego; mamy zaś trzy rodzaje, to jest męski, żeński i nijaki; rzeczowniki np. rolnik, baran, dąb, wiatr, są rodzaju męskiego; siostra, owca, jodła, pogoda, są rodzaju żeńskiego, a dziecko, słońce, ziele, rodzaju nijakiego.

13. Rodzaj rzeczownika poznajemy, albo po jego znaczeniu, albo po zakończeniu.

14. Ze względu na znaczenie należą do rodzaju męskiego imiona mężczyzn lub istót pod postacią męską uważanych; np. Bóg, Jowisz, Piotr, sędzia, żołniérz, itp. Ze względu zaś na zakończenie rzeczowniki są rodzaju męskiego, gdy się kończą na spółgłoskę, jak: ząb, krzak, nóż, itp.; od tego jednak prawidła wyjmują się niektóre, jak: moc, noc, sól, zdobycz itp. które należą do rodzaju żeńskiego.

15. Rzeczowniki pod względem ich znaczenia należą do rodzaju żeńskiego te, które oznaczają imiona niewiast, jak np. Juno, Anna, ksieni, pani, dziewczyna itp.; zaś według zakończenia te są rodzaju żeńskiego, które się kończą na *a*, lub na spółgłoskę zmiękczoną, np. głowa, ziemia, cnota, pięść, wieś, nać, itp.; wyjątkowo jednak dróbʼ, koń, liść, łabędź i inne są rodzaju męskiego.

16. Imionom własnym nie zawsze z łatwością rodzaj według ich zakończenia oznaczyć przychodzi; wątpliwość zwyczaj tylko rozstrzyga; miasta np. Sącz, Biécz, Halicz są rodzaju męskiego, zaś z podobnémże zakończeniem Drohobycz, Bydgoszcz, rodzaju żeńskiego.

17. Niektóre rzeczowniki używają się zarówno w męskim, jak i w żeńskim rodzaju, jak: gardziel, magiel, gaduła, kaléka, niecnota, niemowa, siérota, sługa, przekora i w. i.

18. Do rodzaju nijakiego należą rzeczowniki, które znaczeniem swojém ani męskiego, ani żeńskiego rodzaju nie wyrażają; kończą się zaś zwykle na *e*, *ę*, lub *o;* np. imie, słońce, jagnię, orlę, czoło, niebo, jezioro, szczudło itp. Między temi żywotne tylko mają zakończenie na *ę*. Obce wyrazy następujące na *um* zakoń-

czone, gimnazyjum, liceum, obserwatoryjum, archiwum, cyboryjum itd. należą do rodzaju nijakiego.

19. Dwie są liczby gramatyczne, to jest pojedyncza, gdy wyrażamy przedmiot jaki pojedynczo wzięty, np. człowiek, książka, okno, i liczba mnoga, wyrażająca przedmiot w większéj ilości, np. ludzie, książki, okna.

20. W rzeczownikach zmiéniamy liczbę pojedynczą na mnogą, przez dodanie im w zakończeniu samogłoski *e* lub *y*, np. kraj, paciérz, krzyż, pani, sowa, dom, głos, itd., zmieniają się w liczbie mnogiéj na: kraje, paciérze, krzyże, panie, sowy, domy, głosy itp. Od tego jednak ogólnego prawidła liczne są wyjątki, jak to następnie wykazujemy.

21. Zakończone na spółgłoskę zmiękczoną, zmiéniają też w liczbie mnogiéj na niezmiękczoną i prócz tego przybiérają w zakończeniu *ie* lub *ci*, np. paproć, paprocie; dłoń, dłonie; karp', karpie; łoś, łosie; paw', pawie; paź, pazie; kość, kości; pięść, pięści; boleść, boleści, itp.

22. Zakończone na *e*, zmiéniają w liczbie mnogiéj końcowe *e* na *a*, lub *ona*; np. serce, serca; słońce, słońca; imie, imiona; nasienie, nasiona; plemie, plemiona, itp.

23. Zakończone na *ę*, przybiérają w liczbie mnogiéj zgłoskę *ta;* np. jagnię, jagnięta; źrébię, źrébięta; zwiérzę, zwiérzęta itp.

24. Zakończone na *o* zmiéniają w liczbie mnogiéj *o* na *a*, np. czoło, czoła; drzewo, drzewa; grono, grona, itp.

25. Zakończone na *g* lub *k* przybiérają w liczbie mnogiéj *i;* np. drąg, drągi; posag, posagi; kruk, kruki; ptak, ptaki itp.

26. Niektóre obcego pochodzenia zakończone na *t*, przybiérają w liczbie mnogiéj *a;* np. fakt, fakta; akt, akta; testament, testamenta; grunt, grunta; koszt, koszta; fundament, fundamenta.

27. Nieprawidłowo tworzy się liczba mnoga w imionach: łeb, łby; mech, mchy; pies, psy; dech, tchy; ząb, zęby; dąb, dęby; człowiek, ludzie; ksiądz, księża.

28. Nie mają liczby mnogiéj: kłóć, gawiedź, miedź, młódź.

29. Nie mają liczby pojedynczéj, lecz tylko mnogą: kajdany, okulary, szranki, taczki, zwiady, żarna, czary, grabie, sanie, dzieje, klészcze, śmieci, otręby, niecki, widły, drożdże, usta, wrota, nożyce, skrzypce, drwa, drzwi, i w. i.

30. W rzeczownikach zmienia się ich zakończenie stósownie do rozmaitego ich użycia, i odpowiednio wyraźnym lub domyślnym pytaniom, których mamy siedm, i które służą tak dla pojedynczéj, jak i dla mnogiéj liczby. Każdą taką zmianę zakończenia nazywamy przypadkiem; jest więc siedm przypadków, a stąd odmienianie imion przez przypadki nazywa się przypadkowaniem, rzeczonemi zaś siedmią pytaniami są następujące:

dla imion ludzkich	dla źwiérzęcych lub nieżywotn.
1. kto? (np. kto tam stoi?)	co? (co to jest?)
2. kogo? (np. kogo szukasz?) lub czyj? (czyj to dom?)	czego? (czego żądasz?) lub czyj? (czyj to głos?)
3. komu? (komu ufasz?)	czemu? (czemu się przyglądasz?)
4. kogo? (kogo widzisz?)	co? (co niesiesz?)
5. wołając na kogo,	wołając na co,
6. kim? (kim się świadczysz?)	czém? (czém się bronisz?
7. w kim? (w kim masz opiekę?	w czém? (w czém nosisz wodę?)

31. Dla wskazania ogólnych prawideł przypadkowania rzeczowników, zbiéramy je w trzy osobno działy, według trzech rodzajów, to jest męskiego, żeńskiego i nijakiego, a dla każdego działu dajemy następujące wzory.

32. I. Wzory przypadkowania rzeczowników rodzaju męskiego.

dla imion ludzkich.

w liczbie pojedynczéj.			w liczbie mnogiéj	
1.	syn,	ojciec,	syny lub synowie,	ojcowie
2.	syna,	ojca,	synów,	ojców,
3.	synowi,	ojcu,	synom,	ojcom,
4.	syna,	ojca,	synów,	ojców,
5.	synu!	ojcze!	syny! lub synowie!	ojcowie!
6.	synem,	ojcem	synami,	ojcami
7.	w synu,	w ojcu.	w synach	w ojcach.

dla innych imion żywotnych.

w liczbie pojedynczéj.				w liczbie mnogiéj.		
1.	ptak,	orzeł,	koń	ptaki,	orły,	konie,
2.	ptaka,	orła,	konia,	ptaków,	orłów,	koni,
3.	ptakowi,	orłu,	koniowi,	ptakom,	orłom,	koniom,
4.	ptaka,	orła,	konia,	ptaki,	orły,	konie,
5.	ptaku!	orle!	koniu,	ptaki!	orły!	konie,
6.	ptakiem,	orłem,	koniem,	ptakami,	orłami,	końmi,
7.	w ptaku,	w orle,	w koniu.	w ptakach,	w orłach,	w koniach.

Dla imion nieżywotnych.

w liczbie pojedynczéj.				w liczbie mnogiéj.		
1.	kraj,	pług,	śpiéw,	kraje,	pługi,	śpiéwy,
2.	kraju,	pługa,	śpiéwu,	krajów,	pługów,	śpiéwów,
3.	krajowi,	pługowi,	śpiéwowi,	krajom,	pługom,	śpiewom,
4.	kraj,	pług,	śpiéw,	kraje,	pługi,	śpiéwy,
5.	kraju!	pługu!	śpiéwie!	kraje!	pługi!	śpiéwy!
6.	krajem,	pługiem,	śpiéwem,	krajami,	pługami,	śpiéwami,
7.	w kraju,	w pługu,	w śpiéwie.	w krajach,	w pługach,	w śpiéwach.

33. Z powyższych wzorów widzimy, że imiona męskiego rodzaju, ludzkie i źwiérzęce, w liczbie pojedynczéj jednako się odmiéniają; lecz w mnogiéj liczbie, ludzkie mają taki przypadek 4ty jak 2gi, źwiérzęce zaś mają przypadek czwarty jak piérwszy; w imionach nieżywotnych obiedwie liczby mają czwarty i piérwszy przypadek jednakie.

34. II. Wzory przypadkowania rzeczowników rodzaju żeńskiego.

w liczbie pojedynczéj.			w liczbie mnogiéj.		
1. pani,	matka,	głowa,	panie,	matki,	głowy,
1. pani,	matki,	głowy,	pań,	matek,	głów,
3. pani,	matce,	głowie,	paniom,	matkom,	głowom,
4. panią,	matkę,	głowę,	panie,	matki,	głowy,
5. pani!	matko!	głowo!	panie!	matki!	głowy!
6. panią,	matką,	głową,	paniami,	matkami,	głowami,
7. w pani,	w matce,	w głowie.	w paniach,	w matkach,	w głowach.

35. Według tych wzorów przypadkują się także imiona ludzkie męskiego rodzaju, mające zakończenie żeńskie, jak: mowca, sprawca, starosta, wojewoda, hrabia itp.

36. III. Wzory przypadkowania rzeczowników rodzaju nijakiego.

dla zakończonych na *e*.

w liczbie pojedynczéj.		w liczbie mnogiéj.	
1. imie,	serce,	imiona,	serca,
2. imienia,	serca,	imion,	serc,
3. imieniu,	sercu,	imionom,	sercom,
4. imie,	serce,	imiona,	serca,
5. imie!	serce!	imiona!	serca!
6. imieniem,	sercem,	imionami,	sercami,
7. w imieniu,	w sercu.	w imionach,	w sercach.

dla zakończonych na *ę*.

w liczbie pojedynczéj.		w liczbie mnogiéj.	
1. jagnię,	książę,	jagnięta,	książęta,
2. jagnięcia,	książęcia lub księcia,	jagniąt,	książąt,
3. jagnięciu,	książęciu lub księciu,	jagniętom,	książętom,
4. jagnię,	książęcia lub księcia,	jagnięta,	książęta,
5. jagnię!	książę!	jagnięta!	książęta!
6. jagnięciem,	książęciem lub księciem,	jagniętami,	książętami,
7. w jagnięciu,	w książęciu lub w księciu.	w jagniętach,	w książętach.

dla zakończonych na *o*.

1. czoło,	święto,	czoła,	święta,
2. czoła,	święta,	czół,	świąt,
3. czołu,	świętu,	czołom,	świętom,
4. czoło,	święto,	czoła,	święta,
5. czoło!	święto!	czoła!	święta!
6. czołem,	świętem,	czołami,	świętami,
7. w czole,	w święcie.	w czołach,	w świętach.

Przymiotniki.

37. Imiona przymiotne, czyli przymiotniki wyrażają przymioty rzeczowników; przy nich więc tylko używane być mogą. W wyrażeniach np. ojciec dobry, matka troskliwa, niebo pogodne, ptak drapieżny itp., wyrazy dobry, troskliwa, pogodne, drapieżny, są przymiotnikami.

38. Przymiotniki, jako z przeznaczenia swego rzeczownikom towarzyszące, odmiéniają się równie jak tamte przez liczby i przypadki; prócz tego zmiéniają swe zakończenie stósownie do rodzaju rzeczownika przy którym się kładą, czyli odmiéniają się jeszcze przez

trzy rodzaje, to jest męski, żeński i nijaki; np. dobry ojciec, dobra matka, dobre dziecko. Nakoniec przymiotniki niektóre ulegają odmiénianiu przez stopnie, np. biały, bielszy, najbielszy.

39. Wzory przypadkowania przymiotników.

przy imionach męskich	przy żeńskich	przy nijakich
1. młody (syn, koń)	młoda, (córka)	młode (zwiérzę)
2. młodego,	młodéj,	młodego,
3. młodemu,	młodéj,	młodemu,
4. młodego,	młodą,	młode,
5. młody!	młoda!	młode!
6. młodym,	młodą,	młodém,
7. w młodym.	w młodéj.	w młodém.

w liczbie mnogiéj.

przy imionach męskich ludzkich	przy imionach męskich zwiérząt i nieżywotnych oraz żeńskich i nijakich
1. młodzi (synowie)	młode (konie, dęby, córki, źwiérzęta)
2. młodych,	młodych,
3. młodym,	młodym,
4. młodych,	młode,
5. młodzi!	młode!
6. młodymi,	młodemi,
7. w młodych.	w młodych.

40. Niektóre męskie imiona ludzi mogą mieć dwojakie zakończenie w piérwszym przypadku liczby mnogiéj, a według tego ich także przymiotniki zmiéniają swe zakończenie w tymże przypadku. Mówimy np. młodzi parobcy, lub młode parobki; dobrzy synowie, lub dobre syny; bitni wojownicy, lub bitne wojowniki, itp.

41. Przymiotniki użyte w rodzaju żeńskim jako imiona własne miast, wsi, rzék itp. stają się rzeczo-

wnikami, a wtedy przypadkować je należy jak rzeczowniki. Dla wykazania różnic w zakończeniach przypadków w obudwóch razach, dajemy przykłady następujące:

jako imie własne	jako przymiot.	imie własne	przymiotnik	imie własne	przymiotnik
		w liczbie pojedynczéj.			
1. Biała,	biała,	Sucha,	sucha,	Prośna,	prośna,
2. Biały,	białéj,	Suchy,	suchéj,	Prośny,	prośnéj,
3. Biały,	białéj,	Suchy,	suchéj,	Prośny,	prośnéj,
4. Białę,	białą,	Suchę,	suchą,	Prośnę,	prośną,
5. Biało!	biała!	Sucho!	sucha!	Prośno!	prośna!
6. Białą,	białą,	Suchą,	suchą,	Prośną,	prośną,
7. w Biały,	w białéj.	w Suchy,	w suchéj.	w Prośny,	w prośnéj.
		w liczbie mnogiéj.			
1. Biały,	białe,	Suchy,	suche,	Prośny,	prośne,
2. Biał,	białych,	Such,	suchych	Prośn,	prośnych
3. Białom,	białym,	Suchom,	suchym,	Prośnom,	prośnym,
4. Biały,	białe,	Suchy,	suche,	Prośny,	prośne,
5. Biały!	białe!	Suchy!	suche!	Prośny!	prośne!
6. Białami,	białemi,	Suchami,	suchemi	Prośnami	prośnemi
7. w Białach,	w białych.	w Suchach,	w suchych.	w Prośnach,	w prośnych.

42. Do odmiany przymiotników zwanéj stopniowaniem mamy trzy stopnie, to jest: równy, wyższy i najwyższy.

43. Gdy rzeczowniki porównywamy z sobą pod względem wspólnego im przymiotu, wtedy przed użytym do tego przymiotnikiem kładziemy w stopniu równym *tak*, a po przymiotniku *jak*; np. wilk tak dziki, jak lis; chłopiec tak pilny, jak jego siostra; żelazo tak ciężkie, jak cyna. W stopniu wyższym przy porównywaniu przymiotów używa się przysłówków *niż*, *niżli*, albo przyim-

ków *od*; np. wilk śmielszy niż zając, lub od zająca; szczygieł piękniejszy niż wróbel, lub od wróbla; ołów cięższy od żelaza. W stopniu najwyższym kładziemy po przymiotniku przyimek *z*, *ze* lub *między;* np. tygrys najdzikszy ze zwiérząt; Jan najpilniéjszy między uczniami; platyna najcięższa z metali.

44. Przymiotniki przechodzące ze stopnia równego na wyższy, zmiéniają w ogólności swoje zakończenie na *szy*, w szczególności zaś:

1ód) zmiéniają tylko końcowe *i* na *szy*; np. międki, miększy; dziki, dzikszy;

2re) zmiéniają końcowe *ki* na *szy;* np. gładki, gładszy; słodki, słodszy; lekki, lekszy lub lżejszy itp., wyjątkowo zaś daleki, dalszy; bliski, bliższy; niski, niższy; wysoki, wyższy; széroki, szérszy; głęboki, głębszy; wąski, węższy.

3cie) zmiéniają końcowe *gi* na *ższy;* np. drogi, droższy; długi, dłuższy; srogi, sroższy; tęgi, tęższy; ubogi, uboższy.

4te) zmiéniają tylko końcowe *y* na *szy;* np. słaby, słabszy; chudy, chudszy; cichy, cichszy itp.; lecz blady, bledszy; zielony, zieleńszy; czerwony, czerwieńszy; mądry, mędrszy.

5te) zakończone na *ły* zmiéniają to zakończenie na *lszy;* np. miły, milszy; stały, stalszy; cały, calszy, itp.; lecz biały, bielszy; śmiały, śmielszy; wesoły, weselszy.

6te) inne na *y* zakończone zmiéniają *y* na *iejszy;* np. dawny, dawniéjszy; ładny, ładniéjszy; zimny, zimniéjszy; itp.; lecz bystry, bystrzejszy; żółty, żółciejszy; ciepły, cieplejszy.

7me) odstępują od poprzednich prawideł: dobry, lepszy; zły, gorszy; wielki, większy; mały, mniéjszy, i w. i.

45. Stopień najwyższy tworzy się, dodając na początku stopnia wyższego przyrostek *naj*; np. większy, największy; lepszy, najlepszy; itp.

46. Nie dają się wcale stopniować: nagi, bosy, łysy, prawy, lewy, ziemski, morski, niemy, leśny, wodny, drewniany, dębowy, olszowy, żelazny, złoty, i w. i.

47. Dwa przymiotniki *rad* i *wart*, odmiéniają się tylko przez rodzaje i przez liczby: rad, rada, rado, radzi, rade; wart, warta, warto, warci, warte; zaś przez przypadki, ani przez stopnie nie podlegają odmienianiu.

48. Można téż wielu przymiotników zdrobniale używać; np. biały, bieluchny, bieluteńki; słodki, słodziuchny, słodziuteńki itp.

Liczebniki.

49. Do oddziału imion należą jeszcze te, które wyrażają ilość oznaczoną lub nieoznaczoną. Imiona takie nazywamy liczebnikami i rozróżniamy je na zasadnicze, porządkowe i nieoznaczone czyli ogólnikowe.

50. Liczebniki zasadnicze dają odpowiedź na zapytanie *ile? jak wiele?*; takiemi są: jeden, dwa, trzy, cztéry, itd. Dają się odmiéniać przez rodzaje, liczby i przypadki; np. jeden baran, jedna owca, jedno jagnię; dwaj żołniérze, dwie córki, dwoje dzieci, itp.

51. Przez obiedwie liczby odmiéniają się tylko liczebniki jeden, sto, tysiąc, milijon, milijard; wszystkie zaś inne zasadnicze liczebniki używają się tylko w liczbie mnogiéj.

Na przypadkowanie liczebników zasadniczych służą wzory następujące:

52. I. Wzór dla liczebnika jeden.

w liczbie pojedynczéj.

w rodz. męskim;	w rodz. żeńskim:	w rodz. nijakim:
1. jeden,	jedna,	jedno,
2. jednego,	jednéj,	jednego,
3. jednemu,	jednéj,	jednemu,
4. jednego,	jednę,	jedno,
5. jeden!	jedna!	jedno!
6. jednym,	jedną,	jednem,
7. w jednym,	w jednéj.	w jednem.

w liczbie mnogiéj.

dla imion męskich ludzkich.	dla imion męskich zwiérząt i nieżywot. oraz dla żeńskich i nijakich.
1. jedni,	jedne,
2. jednych,	jednych,
3. jednym,	jednym,
4. jednych,	jedne,
5. jedni!	jedne!
6. jednymi,	jednemi,
7. w jednych.	w jednych.

Przypadek czwarty jednego w liczb. pojed. służy tylko imionom męskim żywotnym; nieżywotne zaś mają przypadek czwarty jeden, jak piérwszy; np. kupiłem jednego konia, kupiłem jeden wóz.

53. II. Wzór dla liczebników dwaj, trzéj, cztéréj.

dla rodz. męsk. ludzi.	dla rodzaju żeńskiego.	dla zwiérząt i nieżyw. w każdym rod.
1. dwaj,	dwie,	dwa,
2. dwóch lub dwu,	dwóch lub dwu,	dwóch lub dwu,
3. dwom,	dwom,	dwom,
4. dwóch,	dwie,	dwa,
5. dwaj!	dwie!	dwa!
6. dwoma,	dwoma,	dwoma,
7. w dwóch.	w dwóch.	w dwóch.

Liczebniki te, jak się wyżéj (51) powiedziało, nie mają liczby pojedynczéj.

54. III. Wzór dla liczebników od pięciu aż do 99ciu.

dla rodz. męsk. ludzi.

1.	pięciu,	siedmiu itd.
2.	pięciu,	siedmiu,
3.	pięciu,	siedmiu,
4.	pięciu,	siedmiu,
5.	pięciu!	siedmiu!
6.	pięcioma,	siedmioma,
7.	w pięciu,	w siedmiu.

dla rodzaju żeńskiego, oraz zwiérząt i nieżywotnych w każdym rodzaju jest w przyp. 1ym, 4tym i 5tym *pięć*, *siedm* itd.

55. Liczebniki złożone z dziesiątków i jedności odmiéniają się osobno jedne, a osobno drugie; np. trzydzieści sześć, trzydziestu sześciu, itd.

56. IV. Wzór przypadkowania liczebników sto, tysiąc, milijon.

dla wszystkich trzech rodzajów.

	w liczbie pojedynczéj.			w liczbie mnogiéj.	
1.	sto,	tysiąc,	milijon.	sta,	tysiące,	milijony,
2.	sta,	tysiąca,	milijona,	set,	tysięcy,	milijonów,
3.	stu,	tysiącowi,	milijonowi,	stom,	tysiącom,	milijonom,
4.	sto,	tysiąc,	milijon,	sta,	tysiące,	milijony,
5.	sto!	tysiącu!	milijonie!	sta!	tysiące!	milijony!
6.	stem,	tysiącem,	milijonem,	stami,	tysiącami,	milijonami,
7.	w stu,	w tysiącu,	w milijonie.	w stach,	w tysiącach,	w milijonach.

57. V. Wzór przypadkowania liczebników *oboje, dwoje, troje, czworo, pięcioro*, itd.

1. oboje,	dwoje,	troje,	czworo,
2. obojga,	dwojga,	trojga,	czworga,
3. obojgu,	dwojgu,	trojgu,	czworgu,
4. oboje,	dwoje,	troje,	czworo,
5. oboje!	dwoje!	troje!	czworo!
6. obojgiem,	dwojgiem,	trojgiem,	czworgiem,
7. w obojgu,	w dwojgu,	w trojgu	w czworgu.

Liczebniki te (wzór V) służą:

1ód imionom połączonym odmiennych rodzajów; np. ojciec i matka, oboje są zdrowi; pięcioro czeladzi pracuje (gdy czeladź z mężczyzn i kobiet złożona.)

2re imionom niemającym liczby pojedynczéj; np. dwoje skrzypców; troje sań, itp.

58. Liczebniki porządkowe odpowiadają na pytanie, który z porządku?, na które odpowiadamy: piérwszy, drugi, trzeci itd. Odmiéniają się podobnie jak przymiotniki, przez rodzaje, liczby i przypadki.

59. Liczebniki, które wyraźnéj liczby nie oznaczają, nazywamy ogólnikowemi, jakiemi są: kilku, wielu, tylu; mają tylko mnogą liczbę.

60. Wzór przypadkowania liczebników ogólnikowych.

dla imion ludzkich rodzaju męskiego.	dla imion żeńskich oraz zwiérzęcych i nieżywotnych wszystkich rodzajów.
1. kilku,	kilka,
2. kilku,	kilku,
3. kilku,	kilku,
4. kilku,	kilka,
5. kilku!	kilka!
6. kilkoma lub kilką,	kilkoma,
7. w kilku.	w kilku.

Mówimy np. kilku żołniérzy, kilka kobiét, kilka koni, kilka owiec, kilka dębów, kilka drzew itp. zaś kilkoro ludzi, gdy chcemy wyrazić wyrazem mężczyzn i kobiéty. Kilkoro odmienia się jak czworo (wz. V.)

61. Do liczebników należą także nazwy znaków liczbowych: jedynka, dwójka, trójka itd. które odmieniają się jak rzeczowniki rodzaju żeńskiego.

O zaimku.

62. Zaimkami nazywamy te członki mowy odmienialne, które służą do zastąpienia miejsca imion w rozmaitych razach. Rozróżniamy zaimki na osobowe, zwrotne, wskazujące, względne, dzierżawcze i nieokreślne.

63. Do zaimków osobowych należą: *ja*, *ty*, *on;* piérwsze dwa, to jest *ja* i *ty* służą trzem rodzajom, i odmiéniają się przez liczby i przypadki; zaś *on* odmiénia się prócz tego i przez rodzaje: *on*, *ona*, *ono*.

64. Przypadkowanie zaimków *ja* i *ty*.

w liczbie pojedynczéj.		w liczbie mnogiéj.	
1. ja,	ty,	my	wy,
2. mnie,	ciebie,	nas,	was,
3. mnie lub mi,	tobie lub ci,	nam,	wam,
4. mnie lub mię,	ciebie lub cię,	nas,	was,
5. ja!	ty!	my!	wy!
6. mną,	tobą,	nami,	wami,
7. we mnie,	w tobie.	w nas,	w was.

65. Przypadkowanie zaimka *on*, *ona*, *ono*.

w liczbie pojedynczéj.

1. on,	ona,	ono,
2. onego lub niego,	onéj, niéj, jéj,	onego, niego,
3. onemu, jemu, mu,	onéj, jéj,	onemu, jemu, mu,
4. onego, lub go,	oną, ją,	ono, je,
6. onym lub nim,	oną, nią,	oném, niém,
7. w onym, w nim,	w onéj, w niéj,	w oném, w niém.

w liczbie mnogiéj.

w rodz. męsk.	w rodz. żeńsk. i nijak.
1. oni,	one,
2. onych, nich, ich,	onych, nich, ich,
3. onym, im,	onym, im,
4. onych, ich,	one, je,
6. onymi, nimi,	onemi, niemi,
7. w onych, w nich.	w onych, w nich.

Dla męskich nieżywotnych w liczbie pojedynczéj, jest przypadek 4ty taki, jak 1szy, *on;* liczba zaś mnoga dla zwiérząt i nieżywotnych rodzaju męskiego, jest taka sama jak dla rodzajów żeńskiego i nijakiego.

66. Jeden tylko mamy zaimek zwrotny, który służy bez różnicy wszystkim trzem rodzajom i obudwom liczbom; odmiénia się więc tylko przez przypadki w następujący sposób:

1. (nie ma),
2. siebie,
3. sobie,
4. siebie lub się,
6. sobą,
7. w sobie.

67. Zaimki wskazujące są: *ten, tamten* i *ów;* odmiéniają się przez rodzaje, liczby i przypadki:

w rodzaju męskim dla ludzi.

w liczbie pojedynczéj.			w liczbie mnogiéj.		
1. ten,	tamten,	ów,	ci,	tamci,	owi,
2. tego,	tamtego,	owego,	tych,	tamtych,	owych,
3. temu,	tamtemu,	owemu,	tym,	tamtym,	owym,
4. tego,	tamtego,	owego,	tych,	tamtych,	owych,
6. tym,	tamtym,	owym,	tymi,	tamtymi,	owymi,
7. w tym,	w tamtym,	w owym.	w tych,	w tamtych,	w owych.

	w rodzaju żeńskim.			w rodzaju nijakim.	
		w liczbie pojedynczéj.			
1. ta,	tamta,	owa	to,	tamto,	owo,
2. téj,	tamtéj,	owéj,	tego,	tamtego,	owego,
3. téj,	tamtéj,	owéj,	temu,	tamtemu,	owemu,
4. tę,	tamtą,	ową,	to,	tamto,	owo,
6. tą,	tamtą,	ową,	tém,	tamtém,	owém,
7. w téj,	w tamtéj,	w owéj.	w tém,	w tamtém,	w owém.

w liczbie mnogiéj.

dla rodzaju żeńskiego i nijakiego, oraz dla nieżywotnych w rodzaju męskim.

1. te,	tamte,	owe,
2. tych,	tamtych,	owych,
3. tym,	tamtym,	owym,
4. te,	tamte,	owe,
6. temi,	tamtemi,	owemi,
7. w tych,	w tamtych,	w owych

Imiona rodzaju męskiego nieżywotne, mają 4ty przypadek liczby pojedynczéj taki sam jak 1szy.

Zaimek osobowy *on* używa się także jako wskazujący w miejsce zaimka *ów;* np. w onym czasie, lub w owym czasie.

68. Zaimek względny *który*, zwraca w mowie uwagę na przedmiot który go poprzedza; np. ten człowiek któregoś tu widział, a który tak śpiesznie odszedł.... Odmiénia się na wzór przymiotników (39) przez rodzaje, liczby i przypadki, równie jak i pochodzące od niego: *któryś*, *którybądź*, *którykolwiek*, *niektóry*, przez dodawanie na końcu każdego przypadku jednego z przyrostków *ś*, *bądź*, *kolwiek*, zaś przyrostka *nie* na początku. Tak np. któryś, któregoś, któremuś itd., niektórzy, niektórego, itp.

69. Zaimki dzierżawcze wyrażają, czyją osobową własnością jest rzeczownik, do którego się odnoszą; takiemi są: mój, twój, swój, czyj, nasz, wasz. Podlegają odmiénianiu przez rodzaje, liczby i przypadki.

70. Wzór przypadkowania zaimków *mój*, *twój*, *swój*, *czyj*.

w rodz. męskim.	w rodz. żeńskim.	w rodz. nijakim.
	w liczbie pojedynczéj.	
1. mój,	moja lub ma,	moje, me,
2. mojego lub mego	mojéj, méj,	mojego, mego,
3. mojemu, memu,	mojéj, méj,	mojemu, memu,
4. mojego, mego,	moją, mą,	moje, me,
5. mój!	moja! ma!	moje! me!
6. moim, mym,	moją, mą,	mojém, mém,
7. w moim, w mym.	w mojéj, w méj.	w mojém, w mém.

w liczbie mnogiéj.

dla rodzaju męskiego imion ludzkich.	dla r. żeń. i nija. oraz dla męsk. imion zwiérz. i nieżyw.
1. moi,	moje lub me,
2. moich lub mych,	moich, mych,
3. moim, mym,	moim, mym,
4. moich, mych,	moje, me,
5. moi!	moje! me!
6. moimi, mymi,	mojemi, memi,
7. w moich, w mych.	w moich, w mych.

71. Wzór przypadkowania zaimków *nasz*, *wasz*.

w liczbie pojedynczéj.

w rodz. męskim.	w rodz. żeńskim.	w rodz. nijakim.
1. nasz,	nasza,	nasze,
2. naszego,	naszéj,	naszego,
3. naszemu,	naszéj,	naszemu,
4. naszego,	naszą,	nasze,
5. nasz!	nasza!	nasze!
6. naszym,	naszą,	naszém,
7. w naszym.	w naszéj.	w naszém.

w liczbie mnogiéj.

dla rodz. męskiego imion ludzkich.	dla r. żeń. i nijak. oraz dla męskich imion zwiér. i nieżyw.
1. nasi,	nasze,
2. naszych,	naszych,
3. naszym,	naszym,
4. naszych,	nasze,
5. nasi!	nasze!
6. naszymi,	naszemi,
7. w naszych.	w naszych.

Podobnież odmiéniamy zaimek *wasz*.

72. Do zaimków nieokréślnych należą następujące: jaki, taki, każdy, żaden, kto, co, nikt, nic. Z nich piérwsze cztéry odmiéniają się przez rodzaje, liczby i przypadki; drugie zaś cztéry służą bez odmiany każdemu rodzajowi, i mają tylko liczbę pojedynczą.

73. Przypadkowanie zaimków, *jaki*, *taki*.

w liczbie pojedynczéj.

w rodz. męskim.	w rodz. żeńsk.	w rodz. nijakim.
1. jaki, taki,	jaka, taka,	jakie, takie,
2. jakiego, takiego,	jakiéj, takiéj,	jakiego, takiego,
3. jakiemu, takiemu	jakiéj, takiéj,	jakiemu, takiemu,
4. jakiego, takiego,	jaką, taką,	jakie, takie
6. jakim, takim,	jaką, taką,	jakiém, takiém,
7. w jakim, w takim	w jakiéj, w takiéj.	w jakiém, w takiém

w liczbie mnogiéj.

dla imion ludzkich.	dla imion żeńs. i nijak. oraz dla męskich zwiérzęcych i nieżyw.
1. jacy, tacy,	jakie,
2. jakich, takich,	jakich,
3. jakim, takim,	jakim,
4. jakich, takich,	jakie,
6. jakimi, takimi,	jakiemi,
7. w jakich, w takich.	w jakich.

Przy imionach nieżywotnych rodzaju męskiego zaimki: jaki, taki, mają przypadek 4ty w liczbie pojedynczéj taki sam jak 1szy, np. mam taki dom, jaki ma mój brat.

74. Zaimki pochodne: jakiś, jakibądź, jakikolwiek niejaki, takiż, odmiéniają się podobnież jak jaki, taki, dołączając w każdym przypadku przyrostek *ś*, *bądź*, *kolwiek*, *ż* lub *że* na końcu, zaś przyrostek *nie* na początku; np. jakiegoś, jakiemubądź, jakimkolwiek, takimże, itp.

75. Przpadkowanie zaimków *każdy* i *żaden*.

w liczbie pojedynczéj.

w rodz. męskim.	w rodz. żeńsk.	w rodz. nijakim.
1. każdy, żaden,	każda, żadna,	każde, żadne,
2. każdego, żadnego,	każdéj, żadnéj,	każdego, żadnego,
3. każdemu, żadnemu,	każdéj, żadnéj,	każdemu, żadnemu,
4. każdego, (nie ma)	każdą (nie ma)	każde (nie ma)
6. każdym, żadnym,	każdą, żadną,	każdém, żadném,
7. w każdym, w żadnym.	w każdéj, w żadnéj.	w każdém, w żadném.

w liczbie mnogiéj.

1. każdzi, żadni,	każde, żadne,
2. każdych, żadnych,	każdych, żadnych,
3. każdym, żadnym,	każdym żadnym,
4. każdych, (nie ma)	każde, (nie ma)
6. każdymi, żadnymi,	każdemi, żadnemi,
7. w każdych, w żadnych	w każdych, w żadnych.

Przy imionach nieżywotnych przypadek czwarty zaimka *każdy* w liczbie pojedynczéj, jest taki sam jak piérwszy; w liczbie zaś mnogiéj dla imion zwiérzęcych i nieżywotnych, przypadki 1szy, 4ty i 6ty są takie, jak dla rodzajów żeńskiego i nijakiego.

76. Przypadkowanie zaimków: *kto*, *nikt*, *co*, *nic*.

1. kto,	nikt,	co,	nic,
2. kogo,	nikogo,	czego,	niczego,
3. komu,	nikomu,	czemu,	niczemu,
4. kogo,	nikogo,	co,	nic,
6. kim,	nikim,	czem,	niczem,
7. w kim.	w nikim.	w czém.	w niczem.

Podobnież odmiéniają się *ktoś*, *coś*, dodając do każdego przypadku na końcu *s*: kogoś, komuś, czegoś, czémś itp.

77. *Kto* i *nikt* uważają się jako w rodzaju męskim, zaś *co* i *nic* w rodzaju nijakim. Mówimy np. Kto jest uczciwym, może niedbać na potwarze. Nikt nie jest zdolnym wszystkim się podobać. Co jest złém dla jednych, może być dobrem dla drugich. Nic nie jest zgubniejszém dla ludzkości, jak samolubstwo.

78. *Co* używa się często zamiast *który*, we wszystkich rodzajach i w obu liczbach nieodmiennie; np. ten sam, *co* był u mnie, zamiast *który* był u mnie; ci sami *co* już się zgłaszali, zamiast, którzy się zgłaszali itp.

79. Niektóre z zaimków poprzednio wymienionych używane bywają w sposobie zapytującym, mianowicie: który?, jaki?, czyj?, kto?, co?, lub z naciskiem: któryż?, jakiż?, czyjże?, któż?, cóż?; te ostatnie w przypadkowaniu przybierają przyrostek *ż* lub *że*: któryż?, któregoż?... któraż?, któréjż? lub któréjże itp.

O Słowie czyli Czasowniku.

80. Słowo czyli czasownik jest członkiem mowy odmiénialnym, przez który wyrażamy stan lub czynność osoby lub rzeczy: w wyrażeniach np. ojciec śpi, brat

pisze, słońce świéci, rzeka płynie, wyrazy, śpi, pisze, świéci, płynie, są słowami. Bez słowa żadne zdanie obejść się nie może.

81. Według rozmaitego znaczenia słów, rozróżniamy je na czynne, nijakie, zaimkowe i ułomne.

82. Słowo czynne pociąga za sobą użycie albo rzeczownika w odpowiednim przypadku położonego, np. czytać książkę, słuchać śpiéwu, sprzyjać naukom, itp.; albo też użycie drugiego słowa, np. chcę wiedzieć, lubię pracować, itp.

83. Słowo nijakie wystarcza samo dla siebie, bez żadnego po niém wyrazu; np. siedzieć, spać, stać itp.

84. Słowo zaimkowe wymaga dodania po sobie zaimka zwrotnego *się*, bez którego niemiałoby należytego znaczenia; np. mówimy: bać się, śmiać się, modlić się, itp.; po odjęciu zaimka się, wyrazy same: bać, śmiać, modlić, stałyby się niezrozumiałemi. Słowa czynne mogą przybiérać zaimek *się*, lecz przez to nie stają się zaimkowemi, od których tém je odróżnić można, że zamiast *się* mogą mieć dodane *siebie*; np. bronić się, uczyć się itp. lub bronić siebie, uczyć siebie, równie jak bronić kogo, uczyć kogo; nie można zaś powiedzieć: bać siebie, bać kogo, śmiać siebie, śmiać kogo itp.

85. Słowo czynne *mieć* i nijakie *być*, używane bywają w pomoc innym słowom, jak to później zobaczymy, a wtedy nazywamy je posiłkowemi.

86. Słowa ułomne nie podlegają wszystkim odmianom jak inne słowa, lecz tylko niektórym, np. słychać, widać, dnieć, dnieje i w. i.

87. Rozróżniamy jeszcze słowa na niedokonane które wyrażają czynność nieukończoną, jak np. jeść,

rąbać, krzyczeć, siadać, namyślać się itp.; dokonane, jak: zjeść, zrąbać, siąść, namyślić się; wielokrotne, np. jadać, rębywać, siadywać,... i naraźne, jak: rąbnąć, krzyknąć itp.

88. Słowa czyli czasowniki podlegają odmiénianiu przez tryby, czasy, osoby, rodzaje i liczby; to rozmaite odmiénianie słów nosi w gramatyce ogólną nazwę czasowania.

89. Trybem nazywamy sposób użycia słowa, według zaś rozmaitości tego użycia, mamy sześć różnych trybów:

tryb bezokoliczny, np. robić, czytać;
tryb oznajmujący, np. robię, czytam,
tryb warunkowy, np. robiłbym, czytałbym,
tryb życzący, np. obym robił, obym czytał,
tryb rozkazujący, np. rób, czytaj,
tryb bezosobowy, np. robiąc, robiono, czytając, czytano, zrobiwszy, przeczytawszy itp.

90. Czasów dla odmiéniania słów mamy pięć, to jest:

teraźniejszy, np. robię, czytam,
przeszły, np. robiłem, czytałem,
zaprzeszły, np. robiłem był, czytałem był,
przyszły, np. będę robił, będę czytał,
nieokreślny, np. robiłbym, czytałbym.

91. Liczb w odmiénianiu słów jest dwie, to jest pojedyncza, np. robię, czytam, i mnoga np. robimy, czytamy.

92. W każdéj liczbie odmiéniają się słowa przez trzy osoby, które w użyciu zwykle są domyślnemi; np. uczę się, jest wyrażeniem w osobie piérwszéj z do-

myślném *ja;* uczysz się, jest w osobie drugiéj domyślnéj *ty*, itp.

93. Odmiénianie słów przez rodzaje, ma miejsce w niektórych tylko czasach, np. mówiłem, mówiłam, mówiłom itp.

94. Nie wszystkie czasowniki w jednakowy sposób odmieniać się mogą; dla łatwiéjszego przeto wskazania, jak je czasować należy, zbiéramy je w pewne działy, według zbliżonego do siebie ich podobieństwa w odmienianiu, a w każdym dziale podajemy wzory odpowiednie. Jako podstawę do utworzenia rzeczonych działów bierzemy ostatnią zgłoskę czasownika w trybie bezokolicznym, a właściwie jéj przedostatnią samogłoskę: tak np. w słowie c z y t a ć, samogłoską tą jest *a;* w słowie słyszeć, jest nią *e* itd. Według téj zasady mieścimy wszystkie czasowniki w sześciu następujących działach:

w Iym dziale zakończone w trybie bezokolicznym na *ać*, np. dbać, czytać, witać.

w IIgim dziale zakończone w tymże trybie na *ąć*, np. dąć, tchnąć, tonąć.

w IIIcim zakończone na *éc* i *eć*, np. piéc, siéc, klęczeć, umieć.

w IVym zakończone na *ić*, np. taić, robić, budzić.

w Vym zakończone na *uć* i *uc*, np. czuć, snuć, tłuc.

w VIym zakończone na *yć*, np. ćwiczyć, uczyć, żyć.

Mamy prócz tego słowa zakończone w trybie bezokolicznym na *dz*, *ść*, *źć*, jak np. strzydz, gnieść, gryźć, itp. te czasują się nieprawidłowo.

Wprzód, nim podamy wzory dla działów prawidłowych, wypada poznać czasowanie słów *być* i *mieć*, jako pomocniczych w czasowaniu słów innych.

95. Czasowanie słowa posiłkowego *być*.

Tryb bezokoliczny.

Czas nieokreślny: być.
Czas przeszły: być było.

Tryb oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

z twierdzeniem w liczbie pojedynczéj.	z zapytaniem w liczbie pojedynczéj.
osoba 1. (ja) jestem,	jestżem?
„ 2. (ty) jesteś,	jestżeś?
„ 3. (on, ona, ono) jest.	jestże?
w liczbie mnogiéj.	
„ 1. (my) jesteśmy,	jesteśmyż?
„ 2. (wy) jesteście,	jesteścież?
„ 3. (oni, one) są.	sąż?

Czas przeszły.

1. byłem,	byłam,	byłom,	byłżem?	byłażem?	byłożem?
2. byłeś,	byłaś,	byłoś,	byłżeś?	byłażeś?	byłożeś?
3. był,	była,	było,	byłże?	byłaż?	byłoż?
1. byliśmy,	byłyśmy,		byliśmyż?	byłyśmyż?	
2. byliście,	byłyście,		byliścież?	byłyścież?	
3. byli,	były.		byliż?	byłyż?	

Czas zaprzeszły.

z twierdzeniem.	z zapytaniem.
1. byłem był,	1. byłżem był?
byłam była,	byłażem była?
byłom było,	byłożem było?
2. byłeś był,	2. byłżeś był?
byłaś była,	byłażeś była?
byłoś było,	byłożeś było?

itd. jak w czasie przeszłym, dodając był, była, było, byli, były.

Czas przeszły żamiarowy.

z twierdzeniem		z zapytaniem.	
1. miałem	być,	1. miałżem	być?
miałam	„	miałażem	„ ?
miałom	„	miałożem	„ ?
2. miałeś	„	2. miałżeś	„ ?
miałaś	„	miałażeś	„ ?
miałoć	„	miałożeś	„ ?
3. miał	„	3. miałże	„ ?
miała	„	miałaż	„ ?
miało	„	miałoż	„ ?
1. mieliśmy	„	1. mieliśmyż	„ ?
miałyśmy	„	miałyśmyż	„ ?
2. mieliście	„	2. mieliścież	„ ?
miałyście	„	miałyścież	„ ?
3. mieli	„	3. mieliż	„ ?
miały	„	miałyż	„ ?

Czas zaprzeszły zamiarowy.

1. miałem był być 1. miałżem był być?

itd. jak w poprzednim, wtrącając był, była, było, itd.

Czas przyszły.

1. będę,	będęż?
2. będziesz,	będzieszże?
3. będzie.	będzież?
1. będziemy,	będziemyż?
2. będziecie,	będziecież?
3. będą.	będąż?

Czas przyszły zamiarowy.

1. mam	być,	mamże	być?
2. masz	„ ,	maszże	„ ?
3. ma	„ ,	maż	„ ?
1. mamy	„ ,	mamyż	„ ?
2. macie	„ ,	macież	„ ?
3. mają	„ .	mająż	„ ?

Tryb warunkowy.

z twierdzeniem.	z zapytaniem.
Czas nieokreślny.	
1. byłbym,	1. byłżebym?
byłabym,	byłażbym?
byłobym,	byłożbym?
2. byłbyś,	2. byłżebyś?
byłabyś,	byłażbyś?
byłobyś,	byłożbyś?
3. byłby,	3. byłżeby?
byłaby,	byłażby?
byłoby,	byłożby?
1. bylibyśmy,	1. byliżbyśmy?
byłybyśmy,	byłyżbyśmy?
2. bylibyście,	2. byliżbyście,
byłybyście,	byłyżbyście?
3. byliby.	3. byliżby?
byłyby.	byłyżby?

Czas przeszły.

1. byłbym był, 1. byłżebym był?

itd. jak w czasie nieokreślnym, dodając na końcu był, była, było, byli, były.

Czas nieokreślny zamiarowy.

1. miałbym być,	1. miałżebym być?
miałabym "	miałażbym " ?
miałobym "	miałożbym " ?
2. miałbyś "	2. miałżebyś " ?
miałabyś "	miałażbyś " ?
miałobyś "	miałożbyś " ?
3. miałby "	3. miałżeby " ?
miałaby "	miałażby " ?
miałoby "	miałożby " ?
1. mielibyśmy "	1. mieliżbyśmy " ?
miałybyśmy "	miałyżbyśmy " ?
2. mielibyście "	2. mieliżbyście " ?
miałybyście "	miałyżbyście " ?
3. mieliby "	3. mieliżby " ?
miałyby "	miałyżby " ?

Czas przeszły zamiarowy.

1. miałbym był być, 1. miałżebym był być?

itd. jak w poprzednim, wtrącając był, była, było, byli, były.

Tryb życzący.

Czas nieokreślny.

w liczbie pojedynczéj.	w liczbie mnogiéj.
1. obym był, była, było,	obyśmy byli, były,
2. obyś był, była, było,	obyście byli, były,
3. oby był, była, było,	oby byli, były.

Czas przeszły.

1. obym był był, obyśmy byli byli.

itd. jak w czasie nieokreślnym, wtrącając, był, była, było, byli, były.

Tryb rozkazujący.

bez nalegania.	z naleganiem.
1. niech będę,	niechże będę,
2. bądź,	bądźże,
3. niech będzie.	niechże będzie.
1. bądźmy,	bądźmyż,
2. bądźcie,	bądźcież,
3. niech będą.	niechże będą.

Tryb bezosobowy.

Czas teraźn. Jest się,
„ przeszły: było się,
„ przesz. zamiar.: miało się być, miano być,
„ przyszły: będzie się,
„ przysz. zamiar.: ma się być,
„ nieokreśl.: będąc, mając być, bywszy, miawszy być.

96. Czasowanie słowa posiłkowego: *mieć*.

Tryb bezokoliczny.

Czas nieokreślny: mieć.
„ przeszły : mieć było.

Tryb oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

z twierdzeniem.		z zapytaniem.	
w liczb. pojed.	w liczb. mnog.	w liczb. pojed.	w licz. mnog.
1. mam,	mamy,	mamże?	mamyż?
2. masz,	macie,	maszże?	macież?
3. ma.	mają.	maż?	mająż?

Czas przeszły.

1. miałem, miałam, miałom,	miałżem? miałażem? miałożem?
2. miałeś, miałaś, miałoś,	miałżeś? miałażeś? miałożeś?
3. miał, miała, miało,	miałże? miałaż? miałoż?
1. mieliśmy, miałyśmy,	mieliśmyż? miałyśmyż?
2. mieliście, miałyście,	mieliścież? miałyścież?
3. mieli, miały.	mieliż? miałyż?

Czas zaprzeszły.

1. miałem był,... miałżem był?

itd. jak czas przeszły, dodając na końcu: był, była, było, byli, były.

Czas przeszły zamiarowy.

z twierdzeniem.	z zapytaniem.
1. miałem mieć,	miałżem mieć?

itd. jak czas przeszły, dodając na końcu *mieć*.

Czas zaprzeszły zamiarowy.

1. miałem był mieć, miałżem był mieć?

itd. jak poprzedzający, wtrącając: był, była, było, byli, były.

Czas przyszły.

1. będę miał, miała, miało;	będęż miał? miała? miało?
2. będziesz miał, miała, miało,	będzieszże „ ? „ ? ?
3. będzie miał, miała, miało,	będzież „ ? „ ? ?
1. będziemy mieli, miały	będziemyż mieli? miały?
2. będziecie mieli, miały,	będziecież „ ? „ ?
3. będą mieli, miały.	będąż „ ? „ ?

Czas przyszły zamiarowy.

w liczb. pojed.	w licz. mnog.	w licz. pojed.	w licz. mnog.
1. mam mieć,	mamy mieć	mamże mieć?	mamyż mieć?
2. masz „	macie „	maszże „ ?	macież „ ?
3. ma „	mają „	maż „ ?	mająż „ ?

Tryb warunkowy.

Czas nieokreślny.

1. miałbym,	1. miałżebym?
miałabym,	miałażbym?
miałobym,	miałożbym?
2. miałbyś,	2. miałżebyś?
miałabyś,	miałażbyś?
miałobyś,	miałożbyś?
3. miałby,	3. miałżeby?
miałaby,	miałażby?
miałoby.	miałożby?
1. mielibyśmy,	1. mieliżbyśmy?
miałybyśmy,	miałyżbyśmy?
2. mielibyście,	2. mieliżbyście?
miałybyście,	miałyżbyście?
3. mieliby,	3. mieliżby?
miałyby.	miałyżby?

Czas przeszły.

1. miałbym był, miałżebym był?
itd. jak w czasie nieokreślnym, dodając: był, była, było, byli, były.

Czas nieokreślny zamiarowy.

1. miałbym mieć, miałżebym mieć?
itd. jak czas nieokreślny, dodając na końcu *mieć*.

Czas przeszły zamiarowy.

1. miałbym był mieć, miałżebym był mieć?
itd. jak w poprzedzającym, wtrącając był, była, było, byli, były

Tryb życzący.

Czas nieokreślny.

w liczbie pojedynczéj.	w liczbie mnogiéj.
1. obym miał, miała, miało,	obyśmy mieli, miały
2. obyś " " "	obyście " "
3. oby " " "	oby " "

Czas przeszły.

1. obym był miał, 1. obyśmy byli mieli,
itd. jak w czasie nieokreślnym, wtrącając: był, była, było, byli, były.

Tryb rozkazujący.

bez nalegania	z naleganiem.	bez nalegania	z naleganiem.
1. niech mam,	niechżemam,	miejmy,	miejmyż
2. miej,	miejże,	miejcie,	miejcież
3. niech ma,	niechże ma.	niech mają.	niechże mają.

Tryb bezosobowy.

Czas teraźn. ma się,
„ przeszły: miało się,
„ przeszły zamiar.: miało się mieć, miano mieć,
„ przyszły: będzie się miało,
„ przyszły zamiarowy: ma się mieć.
„ nieokreślny: mając mieć, miawszy, miawszy mieć.

Czasowanie prawidłowe.

DZIAŁ Iszy.

97. Słowa należące do działu piérwszego, mają w trybie bezokolicznym zakończenie na *ać*; w trybie oznajmującym, w osobie piérwszéj czasu teraźniejszego, zmiéniają w ogólności końcowe *ć* na *m*, w słowach niedokonanych, np. czytać, czytam; w słowach zaś dokonanych, jako niemających czasu teraźniejszego, zmiana ta odnosi się do czasu przyszłego, np. przeczytać, przeczytam.

98. Wzór czasowania słów niedokonanych działu I

Tryb bezokoliczny.

Czas nieokreślny: czytać,
„ przeszły: czytać było.

Tryb oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

z twierdzeniem. w liczb. pojed.	w liczb. mno.	z zapytaniem. w liczb. pojed.	w liczb. mno.
1. czytam,	czytamy,	czytamże?	czytamyż?
2. czytasz,	czytacie,	czytaszże?	czytacież?
3. czyta,	czytają.	czytaż?	czytająż?

Czas przeszły.

1. czytałem,	czytaliśmy,	1. czytałżem?	czytaliśmyż?
czytałam, czytałom,	czytałyśmy,	czytałamże? czytałomże?	czytałyśmyż?
2. czytałeś,	czytaliście,	2. czytałżeś?	czytaliścież?
czytałaś, czytałoś,	czytałyście,	czytałaśże? czytałośże?	czytałyścież?
3. czytał,	czytali,	3. czytałże?	czytaliż?
czytała, czytało,	czytały.	czytałaż? czytałoż?	czytałyż?

Czas zaprzeszły.

1. czytałem był, 1. czytałżem był?
itd. jak w czasie przeszłym, dodając na końcu: był, była, było, byli, były.

Czas przeszły zamiarowy.

1. miałem czytać, 1. miałżem czytać?
itd. jak czas przeszły słowa posiłkowego *mieć*, dodając na końcu każdéj osoby *czytać*.

Czas zaprzeszły zamiarowy.

z twierdzeniem. z zapytaniem.

1. miałem był czytać, 1. miałżem był czytać?
itd. jak czas zaprzeszły słowa posiłkowego *mieć*, dodając na końcu każdéj osoby: *czytać*.

Czas przyszły.

1. będę	czytał,	1. będęż	czytał?
„	czytała,	„	czytała?
„	czytało,	„	czytało?
2. będziesz	czytał,	1. będzieszże	czytał?
„	czytała,	„	czytała?
„	czytało,	„	czytało?
3. będzie	czytał,	3. będzież	czytał?
„	czytała,	„	czytała?
„	czytało,	„	czytało?
1. będziemy	czytali,	1. będziemyż	czytali?
„	czytały,	„	czytały?
2. będziecie	czytali,	2. będziecież	czytali?
„	czytały,	„	czytały?
3. będą	czytali,	3. będąż	czytali?
„	czytały.	„	czytały?

Czas przyszły zamiarowy.

1. mam czytać, mamy czytać,	1. mamże czytać? mamyż czytać?
2. masz „ macie „	2. maszże „ macież „ ?
3. ma „ mają „	3. maż „ mająż „ ?

Tryb warunkowy.

Czas nieokreślny.

1. czytałbym,	1. czytałżebym?
czytałabym,	czytałażbym?
czytałobym,	czytałożbym?
2. czytałbyś,	2. czytałżebyś?
czytałabyś,	czytałażbyś?
czytałobyś,	czytałożbyś?
3. czytałby,	3. czytałżeby?
czytałaby,	czytałażby?
czytałoby,	czytałożby?
1. czytalibyśmy,	1. czytaliżbyśmy?
czytałybyśmy,	czytałyżbyśmy?
2. czytalibyście,	2. czytaliżbyście?
czytałybyście,	czytałyżbyście?
3. czytaliby,	3. czytaliżby?
czytałyby,	czytałyżby?

Czas przeszły.

z twierdzeniem.	z zapytaniem.
1. czytałbym był,	1. czytałżebym był?

itd. jak w czasie nieokreślnym, dodając na końcu każdéj osoby: był, była, było, byli, były.

Czas nieokreślny zamiarowy.

1. miałbym czytać,	1. miałżebym czytać?

itd. jak słowo posiłkowe *mieć*, w czasie nieokreślnym trybu warunkowego, dodając do każdéj osoby; *czytać*.

Czas przeszły zamiarowy.

1. miałbym był czytać,	1. miałżebym był czytać?

itd. jak w czasie przeszłym trybu warunkowego słowa *mieć*, dodając każdéj osobie *czytać*.

Tryb życzący.

Czas nieokreślny.

w liczbie pojedynczéj.	w liczbie mmogiéj.
1. obym czytał, czytała, czytało,	1. obyśmy czytali, czytały,
2. obyś „ , „ , „ ,	2. obyście „ , „ ,
3. oby „ , „ , „ ,	3. oby „ , „ ,

Czas przeszły.

1. obym był czytał,... itd. jak w poprzednim, wtrącając był, była było, byli były.

Tryb rozkazujący.

w liczbie pojedynczéj.		w liczbie mnogiéj.	
bez naleg.	z naleg.	bez naleg.	z naleganiem.
1. niech czytam,	niechże czytam.	czytajmy,	czytajmyż,
2. czytaj,	czytajże,	czytajcie,	czytajcież,
3. niech czyta	niechże czyta.	niech czytają,	niechże czytają.

Tryb bezosobowy.

Czas teraż. czyta się,
„ przeszły: czytało się, czytano.
„ przesz. zamiarowy: miało się czytać, miano czytać,
„ przyszły: będzie się czytało,
„ przyszły zamiarowy: ma się czytać.
„ nieokreślny: czytając, mając czytać, miawszy czytać.

99. Słowa dokonane do działu tego należące, czasują się jak niedokonane, z następującemi różnicami:

1ód iż nie mają czasu teraźniejszego.

2re iż czas przyszły mają niezłożony np. przeczytam.

3cie iż w trybie bezosobowym, czasie nieokreślnym, mają zakończenie na *szy*, zamiast na *ąc;* np. przeczytawszy.

100. Inne czasowniki w tym dziale zmiéniają końcówkę *ać* trybu bezokolicznego na *ę*, *ię*, *ję*, lub *eję;* jak:

rwać,	rwę,	łamać,	łamię,	grzać,	grzeję,
rąbać,	rąbię,	kłamać,	kłamię,	siać,	sieję,
skrobać,	skrobię,	kąpać,	kąpię,	wiać,	wieję,
skubać,	skubię,	łajać,	łaję,	lać,	leję.

101. Następujące zmiéniają zakończenie *iwać*, *ować, ywać* na *uję*.

poszukiwać,	poszukuję,	budować,	buduję,	chorować,	choruję,
zasługiwać,	zasługuję,	rachować,	rachuję,	żartować,	żartuję,
obcować,	obcuję	rysować,	rysuję,	pisywać,	pisuję,
pracować,	pracuję,	malować,	maluję,	zgadywać,	zgaduję,
pilnować,	pilnuję,	żałować,	żałuję,	i w. in,	

102. Słowa: gwizdać, strugać, wikłać, mogą dwojako zmiéniać swą końcówkę: gwizdam lub gwiżdżę, strugam lub strużę; wikłam lub wiklę.

103. Nieprawidłowo czasują się:

bać się,	boję się;	krakać,	kraczę,	stać,	stoję;
słać,	ścielę;	skakać,	skaczę;	krzesać,	krzeszę;
gnać,	żenę;	karać,	karzę;	dawać,	daję;
brać,	biorę;	deptać,	depcę;	orać,	orzę;
prać,	pierę;	pisać,	piszę;	mazać,	mażę;
płakać,	płaczę;	czesać,	czeszę;	wiązać,	wiążę.

DZIAŁ II.

104. Dział ten mieści czasowniki zakończone w trybie bezokolicznym na *ąć*, któreto zakończenie w słowach niedokonanych zmiénia się w czasie teraźniejszym na *ę*; np. pragnąć, pragnę; ginąć, ginę, itp.; w słowach zaś dokonanych, zmiana ta na *ę* ściąga się do czasu przyszłego; np. zginąć, zginę; stanąć, stanę.

105. Wzór czasowania słów niedokonanych działu II.

Tryb bezokoliczny.

Czas nieokreślny: płynąć,
Czas przeszły: płynąć było.

Tryb oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

z twierdzeniem. w licz. pojed.	w licz. mnog.	z zapytaniem. w licz. pojed.	w licz. mnog.
1. płynę,	płyniemy,	płynęż?	płyniemyż?
2. płyniesz,	płyniecie,	płynieszże?	płynieciež?
3. płynie,	płyną,	płynież?	płynąż?

Czas przeszły.

1. płynąłem,	1. płynąłżem?
płynęłam,	płynęłamże?
płynęłom,	płynęłomże?
2. płynąłeś,	2. płynąłżeś?
płynęłaś,	płynęłaśże?
płynęłoś.	płynęłośże?
3. płynął,	3. płynąłże
płynęła,	płynęłaż?
płynęło.	płynęłoż?
1. płynęliśmy,	1. płynęliśmyż?
płynęłyśmy,	płynęłyśmyż?
2. płynęliście,	2. płynęliścież?
płynęłyście,	płynęłyścież?
3. płynęli,	3. płynęliż?
płynęły.	płynęłyż?

Czas zaprzeszły.

1. płynąłem był, 1. płynąłżem był?

itd. jak czas przeszły, dodając był, była, było, byli były.

Czas przeszły zamiarowy.

1. miałem płynąć, 1. miałżem płynąć?

it. jak czas przeszły słowa posiłkowego *mieć*, dodając każdéj osobie *płynąć*.

Czas zaprzeszły zamiarowy.

1. miałem był płynąć, 1. miałżem był płynąć?

itd. jak w czasie poprzedzającym, wtrącając: był, była, było, byli, były.

Czas przyszły.

1. będę płynął, płynęła, płynęło,	będęż płynął? płynęła? płynęło?
2. będziesz „ , „ , „ ,	będzieszże „ ? „ ? „ ?
3. będzie „ , „ , „ ,	będzież „ ? „ ? „ ?
1. będziemy płynęli, płynęły,	będziemyż płynęli? płynęły?
2. będziecie „ , „ ,	będziecież „ ? „ ?
3. będą „ , „ ,	będąż „ ? „ ?

Czas przyszły zamiarowy.

1. mam płynąć, 1. mamże płynąć?
itd. jak czas teraźniejszy słowa posiłkowego *mieć*, dodając: *płynąć*.

Tryb warunkowy.

Czas nieokreślny.

1. płynąłbym,	1. płynąłżebym?
płynęłabym,	płynęłażbym?
płynęłobym,	płynęłożbym?
2. płynąłbyś,	2. płynąłżebyś?
płynęłabyś,	płynęłażbyś?
płynęłobyś,	płynęłożbyś?
3. płynąłby,	3. płynąłżeby?
płynęłaby,	płynęłażby?
płynęłoby,	płynęłożby?
1. płynęlibyśmy,	1. płynęliżbyśmy,
płynęłybyśmy,	płynęłyżbyśmy,
2. płynęlibyście,	2. płynęliżbyście?
płynęłybyście,	płynęłyżbyście?
3. płynęliby,	3. płynęliżby?
płynęłyby.	płynęłyżby?

Czas przeszły.

1. płynąłbym był, 1. płynąłżebym był?
itd. jak w poprzedzającym czasie, dodając: był, była, było, byli. były.

Czas nieokreślny zamiarowy.

1. miałbym płynąć, 1. miałżebym płynąć?

itd. jak słowo posiłkowe *mieć*, w tymże czasie nieokreślnym, dodając na końcu *płynąć*.

Czas przeszły zamiarowy.

1. miałbym był płynąć, 1. miałżebym był płynąć?

itd. jak poprzednio, wtrącając: był była, było, byli, były.

Tryb życzący.

Czas nieokreślny.

w liczbie pojedynczéj.	w liczbie mnogiéj.
1. obym płynął, płynęła, płynęło	obyśmy płynęli, płynęły,
2. obyś „ , „ , „ ,	obyście „ , „ ,
3. oby „ , „ , „ ,	oby „ , „ ,

Czas przeszły.

1. obym był płynął, obyśmy byli płynęli.

itd. jak w poprzednim, wtrącając był, była, było, byli były.

Tryb rozkazujący.

w liczbie pojed. bez naleg.	z nalegan.	w liczbie mnogiéj. bez naleg.	z nalegan.
1. niech płynę,	niechże płynę,	płyńmy,	płyńmyż,
2. płyń,	płyńże,	płyńcie,	płyńcież,
3. niech płynie,	niechże płynie	niech płyną,	niechże płyną.

Tryb bezosobowy.

Czas teraźniejszy: płynie się,
„ przeszły: płynęło się, płyniono,
„ przeszły zamiar.: miało się płynąć, miano płynąć,
„ przyszły: będzie się płynęło,
„ przyszły zamiarowy: ma się płynąć,
„ nieokreślny: płynąc, mając płynąć, miawszy płynąć.

106. Nieprawidłowo czasują się:

Słowa niedokonane.				Słowa dokonane.	
ciąć,	tnę,	miąć,	mnę,	spiąć,	zepnę,
dąć,	dmę,	piąć się,	pnę się,	wziąć,	wezmę,
giąć,	gnę,	żąć,	żnę.	zacząć,	zacznę,
kląć,	klnę			zdjąć,	zdejmę.

107. Słowa dokonane czasują się jak niedokonane, z temi różnicami, jakie się już w pierwszym dziale (99) wskazało.

DZIAŁ III.

108. W trzecim dziale mieścimy słowa zakończone w trybie bezokolicznym na *ec*, *eć*, *ieć*.

zakończone na *ec*, zmiéniają końcowe *c* na *ekę:* ciec, ciekę; piec, piekę; siec, siekę;

zakończone na *eć*, zmiéniają albo samo końcowe *ć* na *ję*, jak: mdleć, mdleję; brzmieć (nabrzmiéwać) brzmieję; albo zakończenie *eć* na *ę;* np. drżeć, drżę; klęczeć, klęczę; brzmieć (głos wydawać) brzmię; albo końcowe *ieć* na *ę;* np. siedzieć, siedzę; widzieć, widzę.

109. **Wzór czasowania słów niedokonanych działu IIIgo zakończonych na *ec*.**

Tryb bezokoliczny.

Czas nieokreślny: piec.
„ przeszły: piec było.

Tryb oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

z twierdzeniem. w liczb. pojed.	w liczb. mnog.	z zapytaniem. w licz. pojed.	w liczb. mnog.
1. pięke,	pieczemy,	piekęż?	pieczemyż?
2. pieczesz,	pieczecie,	pieczeszże?	pieczecież?
3. piecze,	pieką.	pieczeż?	piekąż?

Czas przeszły.

1. piekłem,	piekłam,	piekłom,	piekłżem?	piekłamże?	piekłomże?
2. piekłeś,	piekłaś,	piekłoś,	piekłżeś?	piekłażeś?	piekłożeś?
3 piekł,	piekła,	piekło,	piekłże?	piekłaż?	piekłoż?
1. piekliśmy,	piekłyśmy,		piekliśmyż?	piekłyśmyż?	
2. piekliście,	piekłyście,		pieklișcież?	piekłyście?	
3. piekli,	piekły.		piekliż?	piekłyż?	

Czas zaprzeszły.

1. piekłem był, 1. piekłżem był?
itd. jak w poprzednim, dodając był była, było, byli, byli.

Czas przeszły zamiarowy.

1. miałem piec, miałżem piec?
itd. jak czas przeszły słowa posiłkowego mieć, dodając *piec*.

Czas zaprzeszły zamiarowy.

1. miałem był piec, miałżem był piec?
itd. jak poprzedzający, wtrącając: był, była, było, byli, były.

Czas przyszły.

1. będę piekł, piekła, piekło,	będęż piekł? piekła? piekło?
2. będziesz „ , „ , „ ,	będzieszże „ ? „ ? „ ?
3. będzie „ , „ , „ ,	będzież „ ? „ ? „ ?
1. będziemy piekli, piekły,	będziemyż piekli? piekły?
2. będziecie „ , „ ,	będziecież „ ? „ ?
3. będą „ , „ .	będąż „ ? „ ?

Czas przyszły zamiarowy.

z twierdzeniem. z zapytaniem.

1. mam piec, 1. mamże piec?
itd. jak czas teraźniejszy słowa *mieć*, dodając na końcu *piec*.

Tryb warunkowy.

Czas nieokreślny.

w liczb. pojed.	w liczb. mnog.	w licz. pojed.	w licz. mnog.
1. piekłbym,	pieklibyśmy,	piekłżebym?	pieklizbyśmy?
piekłabym, piekłobym,	piekłybyśmy,	piekłażbym? piekłożbym?	piekłyżbyśmy?
2. piekłbyś,	pieklibyście,	piekłżebyś?	pieklizbyście?
piekłabyś, piekłobyś,	piekłybyście,	piekłażbyś? piekłożbyś?	piekłyżbyście?
3. piekłby,	piekliby,	piekłżeby?	pieklizby?
piekłaby, piekłoby.	piekłyby.	piekłażby? piekłożby?	piekłyżby?

Czas przeszły.

1. piekłbym był, 1. piekłżebym był?

itd. jak w poprzednim, wtrącając był, była, było, byli, były.

Czas nieokreślny zamiarowy.

1. miałbym piec, miałżebym piec?
itd. jak słowo *mieć*, w czasie nieokreślnym trybu warunkowego, dodając na końcu *piec*.

Czas przeszły zamiarowy.

1. miałbym był piec, miałżebym był piec?
itd. jak w poprzedzającym, wtrącając był, była, było, byli, były

Tryb życzący.

Czas nieokreślny.

w liczbie pojedynczéj.	w liczbie mnogiéj.
1. obym piekł, piekła, piekło,	obyśmy piekli, piekły,
2. obyś „ , „ , „ ,	obyście „ , „ ,
3. oby „ , „ , „ .	oby „ , „ .

Czas przeszły.

1. obym był piekł, piekła, piekło...
itd. jak w poprzednim, wtrącając był, była, było, itd.

Tryb rozkazujący.

bez nalegania.		z naleganiem.	
w licz. pojed.	w licz. mnog.	w licz. pojed.	w licz. mnog.
1. niech piekę,	pieczemy,	niechże piekę,	pieczmyż,
2. piecz,	pieczcie,	pieczże,	pieczcież,
3. niech piecze,	niech pieką.	niechże piecze,	niechże pieką.

Tryb bezosobowy.

Czas teraźn. piecze się,
„ przeszły: piekło się, pieczono,
„ przesz. zamiar.: miało się piec, miano piec,
„ przyszły: będzie się piekło,
„ przysz. zamiar.: ma się piec,
„ nieokreśl.: piekąc, mając piec, miawszy piec.

110. **Wzór czasowania słów niedokonanych działu IIgo zakończonych na** *eć*.

Tryb bezokoliczny.

Czas nieokreślny: cierpieć,
Czas przeszły: cierpieć było.

Tryb oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

z twierdzeniem.		z zapytaniem.	
1. cierpię,	cierpimy,	cierpięż?	cierpimyż?
2. cierpisz,	cierpicie,	cierpiszże?	cierpicież?
3. cierpi.	cierpią.	cierpiż?	cierpiąż?

Czas przeszły.

1. cierpiałem,	1. cierpiałemże?
cierpiałam,	cierpiałamże?
cierpiałom,	cierpiałomże?
2. cierpiałeś,	2. cierpiałeśże?
cierpiałaś,	cierpiałaśże?
cierpiałoś,	cierpiałośże?
3. cierpiał,	3. cierpiałże?
cierpiała,	cierpiałaże?
cierpiało,	cierpiałoże?
1. cierpieliśmy,	1. cierpieliśmyż?
cierpiałyśmy,	cierpiałyśmyż?
2. cierpieliście,	2. cierpieliścież?
cierpiałyście,	cierpiałyścież?
3. cierpieli,	3. cierpieliż?
cierpiały.	cierpiałyż?

Czas zaprzeszły.

1. cierpiałem był, 1. cierpiałżem był?

itd. jak w czasie przeszłym, dodając był, była, było, byli, były.

Czas przeszły zamiarowy.

1. miałem cierpieć, 1. miałżem cierpieć?

itd. jak czas przeszły słowa *mieć*, dodając *cierpieć*.

Czas zaprzeszły zamiarowy.

1. miałem był cierpieć, 1. miałżem był cierpieć?

itd. jak poprzedzający, wtrącając: był, była, było, byli, były.

Czas przyszły.

1. będę cierpiał,	1. będęż cierpiał?
cierpiała,	cierpiała?
cierpiało,	cierpiało?

itd. jak czas przyszły słowa *być*, dodając: cierpiał, cierpiała, cierpiało, cierpieli, cierpiały.

Czas przyszły zamiarowy.

1. mam cierpieć, 1. mamże cierpieć?

itd. jak czas teraźn. słowa *mieć*, dodając: cierpieć.

T r y b w a r u n k o w y.

Czas nieokreślny.

1. cierpiałbym,	1. cierpiałżebym?
cierpiałabym,	cierpiałażbym?
cierpiałobym,	cierpiałożbym?
2. cierpiałbyś,	2. cierpiałżebyś?
cierpiałabyś,	cierpiałażbyś?
cierpiałobyś,	cierpiałożbyś?
3. cierpiałby,	3. cierpiałżeby?
cierpiałaby,	cierpiałażby?
cierpiałoby,	cierpiałożby?
1. cierpielibyśmy,	1. cierpieliżbyśmy?
cierpiałybyśmy,	cierpiałyżbyśmy?
2. cierpielibyście,	2. cierpieliżbyście?
cierpiałybyście,	cierpiałyżbyście?
3. cierpieliby,	3. cierpieliżby?
cierpiałyby.	cierpiałyżby?

Czas przeszły.

1. cierpiałbym był, 1. cierpiałżebym był?
itd. jak w poprzednim, dodając: był, była, było, byli, były.

Czas nieokreślny zamiarowy.

1. miałbym cierpieć, 1. miałżebym cierpieć?
itd. jak słowo *mieć*, w tymże trybie i czasie, dodając na końcu *cierpieć*.

Czas przeszły zamiarowy.

1. miałbym był cierpieć, 1. miałżebym był cierpieć.
itd. jak w poprzedzającym czasie, dodając: był, była, było, byli. były.

Tryb życzący.

Czas nieokreślny.

1. obym	cierpiał,	cierpiała,	cierpiało,
2. obyś	„ ,	„ ,	„ ,
3. oby	„ ,	„ ,	„ ,
1. obyśmy	cierpieli,	cierpiały,	
2. obyście	„ ,	„	
3. oby	„ ,	„	

Czas przeszły.

1. obym był cierpiał... itd. jak w poprzedzającym, wtrącając: był, była, było, byli, były.

Tryb rozkazujący.

bez nalegania		z naleganiem.	
w liczb. pojed.	w liczb. mnog.	w liczb. pojed.	w licz. mnog.
1. niech cierpię,	cierpmy,	niechże cierpię,	cierpmyż,
1. cierp,	cierpcie,	cierpże,	cierpcież,
3. niech cierpi,	niech cierpią.	niechże cierpi,	niechże cierpią.

Tryb bezosobowy.

Czas teraźn. cierpi się,
„ przeszły: cierpiało się, cierpiano,
„ przeszły zamiar.: miało się cierpieć, miano cierpieć,
„ przyszły: będzie się cierpiało,
„ przyszły zamiarowy: ma się cierpieć.
„ nieokreśl: cierpiąc, mając cierpieć, miawszy, cierpieć.

111. Słowa dokonane do działu tego należące, czasują się jak niedokonane, z różnicami przy dziale Iym (99) wskazanemi.

112. Nieprawidłowo odmieniają się:

drzéć,	drę,	darłem,	śmieć,	śmiem,	śmiałem,
gorzeć,	goreję,	gorzałem,	trzéć,	trę,	tarłem,
mieć,	mam,	miałem,	umieć,	umiem,	umiałem,
mleć,	mielę,	mełłem,	wiedzieć,	wiem,	wiedziałem,
pleć,	pielę,	pełłem,	wlec,	wlokę,	wlókłem,
przéć,	prę,	parłem,	wrzeć,	wrę,	wrzałem.

DZIAŁ IV.

113. W czwartym dziale mieścimy słowa zakończone w trybie bezokolicznym na *ić*, któreto zakończenie *ić*, albo tylko samo *ć* zmieniają na *ę*, lub na *ję*; np. tracić, tracę; robić, robię; bić, biję; taić, taję itp.

114. Wzór czasowania słów niedokonanych działu IV.

Tryb bezokoliczny.

Czas nieokreślny: robić,
„ przeszły: robić było.

Tryb oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

z twierdzeniem.		z zapytaniem	
1. robię,	robimy,	1. robięż?	robimyż?
2. robisz,	robicie,	2. robiszże?	robicież?
3. robi,	robią.	3. robiż?	robiąż?

Czas przeszły.

1. robiłem, robiłam, robiłom,	robiłemże? robiłamże? robiłomże?
2. robiłeś, robiłaś, robiłoś,	robiłeśże? robiłaśże? robiłośże?
3. robił, robiła, robiło.	robiłże? robiłaż? robiłoż?
1. robiliśmy, robiłyśmy,	robiliśmyż? robiłyśmyż?
2. robiliście, robiłyście,	robiliścież? robiłyścież?
3. robili, robiły.	robiliż? robiłyż?

Czas zaprzeszły.

1. Robiłem był, robiłżem był?

itd. jak poprzednio, wtrącając: był była, było, byli, były.

Czas przeszły zamiarowy.

1. miałem robić... 1. miałżem robić?.

itd. jak czas przeszły słowa *mieć*, dodając: *robić*.

Czas zaprzeszły zamiarowy.

1. miałem był robić, 1. miałżem był robić?

itd. jak w poprzednim, wtrącając był, była było, byli, były.

Czas przyszły.

1. będę robił, robiła, robiło, będęż robił? robiła? robiło?

itd. jak czas przyszły słowa posiłkowego *być*, dodając: robił, robiła, robiło, robili, robiły.

Czas przyszły zamiarowy.

1. mam robić, 1. mamże robić?

itd. jak czas teraźniejszy słowa *mieć*, dodając: *robić*.

T r y b w a r u n k o w y.

Czas nieokreślny.

1.	robiłbym,	robilibyśmy,	robiłżebym?	robiliżbyśmy?
	robiłabym, robiłobym,	robiłybyśmy,	robiłażbym? robiłożbym?	robiłyżbyśmy?
2.	robiłbyś,	robilibyście,	robiłżebyś?	robiliżbyście?
	robiłabyś, robiłobyś,	robiłybyście,	robiłażbyś? robiłożbyś?	robiłyżbyście?
3.	robiłby,	robiliby,	robiłżeby?	robiliżby?
	robiłaby, robiłoby,	robiłyby.	robiłażby? robiłożby?	robiłyżby?

Czas przeszły.

1. robiłbym był, robiłżebym był?

itd. jak poprzedni, dodając był, była, było, byli, były.

Czas nieokreślny zamiarowy.

1. miałbym robić, miałżebym robić.

itd. jak słowo *mieć*, w tymże trybie i czasie, dodając *robić*.

Czas przeszły zamiarowy.

1. miałbym był robić, miałżebym był robić?

itd. jak w poprzedzającym, wtrącając: był, była, było, byli, były.

T r y b ż y c z ą c y.

Czas nieokreślny.

1.	obym robił, robiła, robiło,	obyśmy robili, robiły,
2.	obyś " " ",	obyście " ",
3.	oby " " ",	oby " ".

Czas przeszły.

1. obym był robił.... obyśmy byli robili...

itd. jak w poprzednim, wtrącając: był, była, było, byli, były.

Tryb rozkazujący.

bez nalegania.		z naleganiem.	
1. niech robię,	róbmy,	niechże robię,	róbmyż,
2. rób,	róbcie,	róbże,	róbcież,
3. niech robi,	niech robią.	niechże robi,	niechże robią.

Tryb bezosobowy.

Czas teraź. robi się,
„ przeszły: robiło się, robiono.
„ przesz. zamiarowy: miało się robić, miano robić,
„ przyszły: będzie się robiło,
„ przyszły zamiarowy: ma się robić.
„ nieokreślny: robiąc, mając robić, miawszy robić.

115. Słowa dokonane tego działu podobnież się czasują jak niedokonane, z temi tylko różnicami, jakie się wyżéj (99) wymieniło.

116. Nieprawidłowo czasują się:

czcić,	czczę,	czciłem,	mrozić,	mrożę,	mroziłem,
grozić,	grożę,	groziłem,	nosić,	noszę,	nosiłem,
jeździć,	jeżdżę,	jeździłem,	pieścić,	pieszczę,	pieściłem,
kosić,	koszę,	kosiłem,	prosić,	proszę,	prosiłem,
mieścić,	mieszczę,	mieściłem,	rosić,	roszę,	rosiłem.

DZIAŁ V.

117. Słowa w tym dziale, mają w trybie bezokolicznym zakończenie na *uc* i *uć*. Jedno tylko mamy słowo z końcówkę *uc*, które się czasuje nieprawidłowo, takiém jest: tłuc, tłukę, tłukłem. Zakończone na *uć*, zmiéniają *ć* na *ję;* np. czuć, czuję, psuć, psuję itp.

118. Wzór czasowania słów niedokonanych działu Vgo.

Tryb bezokoliczny.

Czas nieokreślny: czuć,
„ przeszły: czuć było.

Tryb oznajmujący.

z twierdzeniem.		z zapytaniem.	
1. czuje,	czujemy,	1. czujęż?	czujemyż?
2. czujesz,	czujecie,	2. czujeszże?	czujecież?
3. czuje,	czują.	3. czujeż?	czująż?

Czas przeszły.

1. czułem,	czułam,	czułom,	1. czułemże?	czułamże?	czułomże?
2. czułeś,	czułaś,	czułoś,	2. czułeśże?	czułaśże?	czułośże?
3. czuł,	czuła,	czuło,	3. czułże?	czułaż?	czułoż?
1. czuliśmy,	czułyśmy,		1. czuliśmyż?	czułyśmyż?	
2. czuliście,	czułyście,		2. czuliścież?	czułyścież?	
3. czuli,	czuły.		3. czuliż?	czułyż?	

Czas zaprzeszły.

1. czułem był, 1. czułżem był?
itd. jak w poprzedzającym czasie, dodając; był była, było, byli, były.

Czas przeszły zamiarowy.

1. miałem czuć, 1. miałżem czuć?
it. jak czas przeszły słowa *mieć*, dodając na końcu: *czuć*.

Czas zaprzeszły zamiarowy.

1. miałem był czuć, 1. miałżem był czuć?
itd. jak w czasie poprzednim, wtrącając: był, była, było, byli, były.

Czas przyszły.

1. będę czuł, czuła, czuło, 1. będęż czuł? czuła? czuło?
itd. jak czas przyszły słowa *być*, dodając: czuł, czuła, czuło, czuli, czuły.

Czas przyszły zamiarowy.

1. mam czuć, 1. mamże czuć?
itd. jak słowo *mieć* w czasie teraźniejszym, dodając na końcu *czuć.*

Tryb warunkowy.

Czas nieokreślny.

1. czułbym,	czulibyśmy,	1. czułżebym?	czuliżbyśmy?
czułabym czułobym	czułybyśmy,	czułażbym? czułożbym?	czułyżbyśmy?
2. czułbyś,	czulibyście,	2. czułżebyś?	czuliżbyście?
czułabyś, czułobyś,	czułybyście,	czułażbyś? czułożbyś?	czułyżbyście?
3. czułby,	czuliby,	3. czułżeby?	czuliżby?
czułaby, czułoby,	czułyby.	czułażby? czułożby?	czułyżby?

Czas przeszły.

1. czułbym był, 1. czułżebym był?
itd. jak w poprzednim czasie, dodając: był, była, było, byli, były.

Czas nieokreślny zamiarowy.

1. miałbym czuć, 1. miałżebym czuć?
itd. jak słowo *mieć*, w tymże trybie i czasie dodając *czuć.*

Czas przeszły zamiarowy.

1. miałbym był czuć, 1. miałżebym był czuć?
itd. jak w poprzednim czasie, wtrącając: był, była, było, byli, były.

Tryb życzący.

Czas nieokreślny.

1. obym czuł, czuła, czuło,	obyśmy czuli, czuły,
2. obyś „ , „ , „ ,	obyście „ , „ ,
3. oby „ , „ , „ ,	oby „ , „ ,

Czas przeszły.

1. obym był czuł... itd. jak poprzednio, wtrącając: był, była, było, byli, były.

Tryb rozkazujący.

bez nalegania.		z naleganiem.	
1. niech czuję,	czujmy,	niechże czuję,	czujmyż,
2. czuj,	czujcie,	czujże,	czujcież,
3. niech czuje,	niech czują.	niechże czuje,	niechże czują.

Tryb bezosobowy.

Czas teraźniejszy: czuje się,
„ przeszły: czuło się,
„ przeszły zamiarowy: miało się czuć, miano czuć,
„ przyszly: będzie się czuło,
„ przyszły zamiarowy: ma się czuć,
„ nieokreślny: czując, mając czuć, miawszy czuć.

119. Słowa dokonane odmieniają podobnie jak niedokonane, z różnicami wyżéj wskazanemi (99).

DZIAŁ VI.

120. Czasowniki do działu szóstego należące mają w trybie bezokolicznym zakończenie na *yć*, które w czasie teraźniejszym zmieniają na *ę*, np. baczyć, baczę; uczyć, uczę; albo też samą tylko końcową głoskę *ć*, zmiéniają na *ję;* np. kryć, kryję; żyć, żyję itp.

121. Wzór czasowania słów niedokonanych działu VIgo.

Tryb bezokoliczny.

z twierdzeniem.		z zapytaniem.	

Czas teraźniejszy.

1. uczę,	uczymy,	uczęż?	uczymyż?
2. uczysz,	uczycie,	uczyszże?	uczycież?
3. uczy,	uczą.	uczyż?	uczążż?

Czas przeszły.

1. uczyłem,	1. uczyłemże?
uczyłam,	uczyłamże?
uczyłom,	uczyłomże?
2. uczyłeś,	2. uczyłeśże?
uczyłaś,	uczyłaśże?
uczyłoś,	uczyłośże?
3. uczył,	3. uczyłże?
uczyła,	uczyłaż?
uczyło.	uczyłoż?
1. uczyliśmy,	1. uczyliśmyż?
uczyłyśmy,	uczyłyżmyż?
2. uczyliście,	2. uczyliścież?
uczyłyście,	uczyłyścież?
3. uczyli,	3. uczyliż?
uczyły.	uczyłyż?

Czas zaprzeszły.

1. uczyłem był,.. 1. uczyłżem był?

itd. jak w czasie przeszłym, dodając: był, była, było, byli, były.

Czas przeszły zamiarowy.

1. miałem uczyć, 1. miałżem uczyć?

itd. jak czas przeszły słowa posiłkowego *mieć*, dodając na końcu: *uczyć*.

Czas zaprzeszły zamiarowy.

1. miałem był uczyć, 1. miałżem był uczyć?

itd. jak poprzedni, wtrącając: był, była, było, byli, były.

Czas przyszły.

1. będę uczył, uczyła, uczyło, 1. będęż uczył? uczyła? uczyło?

itd. jak czas przyszły słowa posiłkowego *być*, dodając: uczył, uczyła, uczyło, uczyli, uczyły.

Czas przyszły zamiarowy.

1. mam uczyć, 1. mamże uczyć?

itd. jak czas teraźniejszy słowa posiłkowego *mieć*, dodając: *uczyć*.

T r y b w a r u n k o w y.

Czas nieokreślny

1. uczyłbym,	uczylibyśmy,	1. uczyłżebym?	uczyliżbyśmy?
uczyłabym, uczyłobym,	uczyłybyśmy,	uczyłażbym? uczyłożbym?	uczyłyżbyśmy?
2. uczyłbyś,	uczylibyście,	2. uczyłżebyś?	uczyliżbyście?
uczyłabyś, uczyłobyś,	uczyłybyście,	uczyłażbyś? uczyłożbyś?	uczyłyżbyście?
3. uczyłby,	uczyliby,	3. uczyłżeby?	uczyliżby?
uczyłaby, uczyłoby,	uczyłyby.	uczyłażby? uczyłożby?	uczyłyżby?

Czas przeszły.

1. uczyłbym był, 1. uczyłżebym był?

itd. jak poprzedzający, dodając: był, była było, byli, były.

Czas nieokreślny zamiarowy.

1. miałbym uczyć,	1. miałżebym uczyć?
miałabym uczyć,..	miałażbym uczyć?

itd. jako słowo posiłkowe *mieć*, w tymże trybie i czasie, dodając: *uczyć*.

Czas przeszły zamiarowy.

1. miałbym był uczyć,	1. miałżebym był uczyć?
miałabym była uczyć,	miałażbym była uczyć?

itd. jak w poprzedzającym, wtrącając: był, była, było, byli, były.

Tryb życzący.

Czas nieokreślny.

1. obym uczył, uczyła, uczyło,	obyśmy uczyli, uczyły,
2. obyś „ , „ , „ ,	obyście „ , „ ,
3. oby „ , „ , „ ,	oby „ , „ .

Czas przeszły.

1. obym był uczył, uczyła, uczyło, obyśmy byli uczyli, uczyły, itd. jak poprzednio, wtrącając: był, była, było, byli, były.

Tryb rozkazujący.

bez nalegania.		z naleganiem.	
1. niech uczę,	uczmy,	niechże uczę,	uczmyż,
2. ucz,	uczcie,	uczże,	uczcież,
3. niech uczy,	niech uczą.	niechże uczy,	niechże uczą.

Tryb bezosobowy.

Czas teraźniejszy: uczy się,
„ przeszły: uczyło się, uczono,
„ przeszły zamiarowy: miało się uczyć, miano uczyć.
„ przyszły: będzie się uczyło,
„ przyszły zamiarowy: ma się uczyć,
„ nieokreślny: ucząc, mając uczyć, miawszy uczyć.

122. Słowa dokonane podobnież się czasują jak niedokonane, z różnicami wskazanemi wyżéj (99).

Czasowniki nieprawidłowe.

123. Słowa, których zakończenia w trybie bezokolicznym nie dają się odnieść do żadnego z sześciu działów powyższych, nazywamy nieprawidłowemi; do takich należą:

tryb bezok.	czas teraź.	czas przesz.	tryb rozkaz.
kłaść	kładę	kładłem	kładź
prząść	przędę	prządłem	prządź
iść	idę	szedłem	idź
bóżć	bodę	bódłem	bódź
strzedz	strzegę	strzegłem	strzeż
strzydz	strzygę	strzygłem	strzyż
paść	pasę	pasłem	paś
trząść	trzęsę	trząsłem	trząś
niéść	niosę	niosłem	nieś
gniéść	gniotę	gniotłem	gnieć
jeść	jem	jadłem	jedz
pléść	płotę	plotłem	pleć
wiéźć	wiozę	wiózłem	wieź
róść	rosnę	rosłem	rośnij
gryźć	gryzę	gryzłem	gryź.

124. W ogólności słowa wielokrotne jak: bywać, pisywać, odwiédzać itp. czasują się jak niedokonane; zaś naraźne, jak: krzyknąć, stanąć itp. odmiéniają się jak dokonane.

125. Czas nieokreślny trybu bezosobowego z zakończeniem na *ąc*, w słowach niedokonanych i wielokrotnych, zastępuje miejsce odmian we wszystkich czasach, osobach, rodzajach i liczbach; tak np.: *pracując*, wyraża stósownie do potrzeby: gdy pracuję, gdy pracujesz...., gdy pracujemy...., gdym pracował, gdym pracowała, gdyśmy pracowali,.... gdy będę pracował, pracowała...., gdybym pracował...., gdybym był pracował,... itd.

126. Podobnież w słowach dokonanych i naraźnych, odmiany w zakończeniem *szy* zastępują miejsce czasów (prócz teraźniejszego), osób, rodzajów i liczb np. wyraz *zrobiwszy*, używa się zamiast: gdym zrobił, gdym zrobiła, gdy zrobię, itd.

O Imiesłowie.

127. Imiesłowem nazywamy członek mowy, po chodzący od słowa, czyli czasownika, a mogący się odmieniać jak imie.

128. Rozróżniamy imiesłowy na czynne i na bierne: imiesłowy czynne pochodzą od słów niedokonanych, jako też od słów nijakich i zaimkowych; np. piszący, od słowa pisać; siedzący, od siedzieć; śmiejący się, od śmiać się, itp.; zakończenie, jak widzimy, mają na *cy*. Imiesłowy bierne mają swój początek od słów dokonanych i niedokonanych, nigdy zaś od nijakich lub zaimkowych, a kończą się na *ny* lub *ty;* np. zrobiony, od słowa zrobić; pisany, od pisać; ścięty, od ściąć; nadęty, od nadąć itp.

129. Imiesłowy tak czynne, jak i bierne odmiéniać się mogą, podobnie jak imiona przymiotne, przez rodzaje, liczby i przypadki, a niektóre z biernych i przez stopnie, np. ukochany, ukochańszy, najukochańszy; pożądany, pożądańszy, najpożądańszy, itp.

O Przysłówku.

130. Przysłówkami nazywają się te członki mowy nieodmiénialne, które kładziemy przy słowach, dla określenia rozmaitych względów i okoliczności, jakie słowa wyrażać mają; np. on dobrze pisze ; ona tam stoi; oni

dziś odjadą, itp. wyrazy: dobrze, tam, dziś, są przysłówkami.

131. Często przysłówki dołączają się do przymiotników lub do imiesłowów, kiedy chcemy podnieść, lub zniżyć stopień własności przez nie wyrażonéj; np. trochę słaby; bardzo piękny; wielce szanowany; całkiem zepsuty, itp., gdzie wyrazy: trochę, bardzo, wielce, całkiem, są przysłówkami; lecz tu wszędzie domyślamy się słowa *jest*.

132. Rozróżniamy przysłówki na piérwotne, które źródło swego pochodzenia mają same w sobie, jakiemi są: nie, tam, tu, już, dziś, itd., i na pochodne, które od przymiotników, albo od liczebników wzięły początek, jak np. dobrze, pięknie, źle, biało, czarno, powtóre, itd.

133. Podług rozmaitego znaczenia mamy:

przysłówki miejsca: dokąd, dotąd, gdzie, kędy, którędy, nigdzie, owdzie, owędy, skąd, stąd, stamtąd, tam, tamtędy, tędy, tu, wszędzie, zewsząd.

przysłówki czasu: ciągle, czasem, często, dawno, dopiéro, dopóki, dopóty, dotychczas, dziś, gdy, jutro, już, kiedy, natychmiast, nazajutrz, niegdyś, niekiedy, nigdy, onegdaj, odtąd, piérwéj, pojutrze, potém, późno, przedtém, przedwczoraj, rzadko, teraz, ustawnie, wciąż, wczoraj, wnet, wówczas, wprzód, wtedy, zaraz, zawsze, znów.

przysłówki sposobu: byle, bylejako, inaczéj, jak, ledwie, nawspak, niby, przecie, raczéj, razem, tak, także, wręcz, wespół, wrzekomo. Mamy téż przysłówki sposobu utworzone z przymiotników lub zaimków, które jednak używają się tylko z dodanym przyimkiem *po*, jak np. po dobremu, po ludzku, po mistrzowsku, po polsku, po mojemu, po naszemu, po omacku itp.

przysłówki miary lub ilości: aż, arcy, bardzo, całkiem, ilebądź, jeszcze, nader, nadto, nazbyt, nieco, prawie, trochę, tyle, tylko, wielce, wiele, zbyt, zbytecznie.

przysłówki twierdzenia: istotnie, rzeczywiście, owszem, oczywiście, tak, wszak, wszakże.

przysłówki wątpienia: atoli, jednak, może, niby, pono, podobno, wszelako.

przysłówki rozkazu: niech, niechaj, niechże, niechajźe.

przysłówki warunku, gdyby, jeśli, jeżeli, przybierają zakończenia osób, do których się ściągają: gdybym, gdybyś, gdybyście itd.

przysłówki przeczenia: nie, bynajmniéj, wcale.

przysłówki pytania: azali, czy, czemu, dlaczego; mogą téż inne z przysłówków być użytemi w sposób zapytujący: np. dokąd? gdzie? kędy? którędy? skąd? kiedy? jak? itp.

134. Niektóre przysłówki, mianowicie pochodne, dają się stopniować; np. bardzo, bardziéj, najbardziéj; dobrze, lepiéj, najlepiéj; mało, mniéj, najmniéj; biało, bieléj, najbieléj, itp.

O Przyimku.

135. Przyimkami nazywają się nieodmiénialne członki mowy, które się kładą przy imionach lub zaimkach wskazując stosunek, w jakim te względem siebie zostają: w wyrażeniach np. człowiek stoi na drodze; gwiazdy świécą nad nami, wyrazy *na*, *nad* są przyimkami.

136. Niektóre przyimki łączą się w jeden wyraz z głoską *ń*, wyrażającą w skróceniu zaimek *niego*, np.

bezeń się obejdzie, (zamiast, bez niego); mam dlań szacunek (zamiast dla niego); pisałem doń (do niego); czekamy nań (na niego); nieznam nadeń lepszego (nad niego); przezeń rzecz się załatwi (przez niego); duch weń wstąpił (w niego); biorę zań odpowiedzialność (za niego); trudno zeń słowo wydobyć (z niego).

O Spójniku.

137. Nieodmienialne członki mowy zwane spójnikami służą nietylko do spajania czyli łączenia członków odmienialnych, ale także do ich rozłączania lub odróżniania, jako też do wskazywania rozmaitych między niemi styczności. W wyrażeniach np. znoś cierpliwie głód i pragnienie; lubię konie, brat mój także je lubi; było dość kwiatu, lecz mało owocu; ojciec pracuje, a syn próżnuje; ani listu, ani posłańca; chociaż ubogi, jednak wesoły; szukałeś mnie, więc przychodzę, itp. wyrazy: *i*, *także*, *lecz*, *a*, *ani*, *chociaż*, *jednak*, *więc*, są spójnikami.

O Wykrzykniku.

138. Sama już nazwa wskazuje przeznaczenie tych nieodmiénialnych członków mowy, które nazywamy wykrzyknikami. Kładą się one zwykle przed piątym przypadkiem imion, lub zaimków; np. *ach* Panie! *hola* bracie! *hejże* chłopcy! *o* zgrozo! *oj* ty psotniku itp. Inne używają się oddzielnie, jak np. aj! ba! e! ej! ha! ho! niestety! no! oh! przebóg! sza! nu! nuż! itd. Wykrzyknik biada! kładzie się ż przypadkiem trzecim, np. biada mnie ubogiemu! biada wsiom i miastom, gdy wojna zahuczy.

O SKŁADNI.

139. Znajomość składni języka prowadzi do jasnego wyrażania myśli, a to, przez zachowanie stósownego porządku w układzie wyrazów, przez zgadzanie się jednych z drugiemi do których należą, i przez odmiénianie jednych odpowiednio wymaganiom drugich, od których są zależnemi. Według tego rozróżniamy składnię pod względem szyku, zgody i rządu.

Składnia szyku.

140. Pod względem szykowania wyrazów, mowa nasza ma wiele swobody, mimo ogólnych prawideł, iż przymiotnik winien następować po swoim rzeczowniku, że słowo ma poprzedzać rzeczownika, do którego się odnosi; tak np. według powyższych prawideł należałoby mówić: woda zimna i czysta jest napojem najzdrowszym; lecz również dobrze powiemy: zimna i czysta woda jest najzdrowszym napojem; lub: najzdrowszym napojem jest zimna i czysta woda. Ta swoboda w dowolném szykowaniu wyrazów, ułatwia bardzo unikanie zbiegu podobnie brzmiących zgłosek i nadanie przez to więcéj wdzięku mowie.

Składnia zgody.

141. Składnia zgody wymaga, aby przymiotnik, zaimek lub imiesłów wyrażony był w tym samym rodzaju, w téj liczbie i w tym przypadku, co i rzeczownik, do którego się odnosi. Podobnież słowo powinno się zgadzać pod względem rodzaju, osoby i liczby z odpowiedniém imieniem, zaimkiem lub imiesłowem.

142. Jeżeli w zdaniu mieści się kilka razem imion jednakowego rodzaju, w pojedynczéj liczbie wyrażonych, wtedy służący im wspólny przymiotnik kładzie się w liczbie mnogiéj i w tymże, co one, rodzaju, równie jak i słowo określające toż zdanie; np. architekt, malarz i rzeźbiarz, wszyscy zdolni, pracowali nad wykonaniem tego dzieła; matka, córka i służąca, wszystkie trzy biało odziane szły razem do kościoła; itp.

143. Jeżeli zaś imiona są różnych rodzajów, a jest męski między niemi, wtedy i przymiotnik im wspólny i słowo kładą się w liczbie mnogiéj i w rodzaju męskim; np. ojciec, matka i dziecko strwożeni pożarem, wybiegli z domu.

144. Dwa poprzednie prawidła tyczą się tylko ludzi; wszelkie inne imiona, zwiérząt lub rzeczy nieżywotnych, chociażby były rodzaju męskiego, wymagają, aby przymiotnik i słowo do nich należące, użyte były w liczbie mnogiéj, w rodzaju nijakim; np. pies, kotka i kocię zgodne z sobą razem igrały; las, łąka i pastwisko, wszystkie obszerne, do niego należały.

Składnia rządu.

145. Wpływ, jaki członki mowy wywierają jedne na drugie, nazywamy ich rządem i mówimy, że jedne rządzą drugiemi.

146. Rzeczowniki zależące od innych rzeczowników, kładą się w przypadku drugim; np. śpiew słowika; postać człowieka; szkoła sztuk itp.

147. Niektóre przymiotniki rządzą przypadkami rzeczowników; np. przypadkiem drugim: godzien nagrody; przypadkiem trzecim: miły każdemu człowiekowi;

przypadkiem szóstym: sławny wymową; przypadkiem siódmym: biegły w rachunku.

148. Przymiotniki w stopniowaniu wymagają właściwych sobie przysłówków lub przyimków; i tak, w stopniu równym używa się przysłówków: tak, równie, jak, np. on tak dobry, jak brat jego; on równie silny, jak jego przeciwnik. W stopniu wyższym używamy przysłówków: niż, niżli; np. często większy bywa postrach, niż niebezpieczeństwo; lub téż kładziemy przyimek *od*, np. zręczniejszy od swoich rówienników. W stopniu najwyższym używa się przyimków: *z*, *ze*, między; np. najśmielszy z żołnierzy; najwyższy ze wszystkich, lub między wszystkimi.

149. Liczebniki rządzą rzeczownikami, a poczęści i słowami. Po liczebnikach dwa, dwaj, dwie, trzej, trzy, cztery, kładziemy imie w przypadku piérwszym, a należące do zdania słowo, w liczbie mnogiéj; np. dwaj żołniérze stoją na straży; dwa konie biegną; trzy kobiéty kopią w polu; cztery drzewa zielenieją. Jeżeli liczebnik przewyższa cztery, lub gdy zamiast dwaj, trzéj, czteréj, użyjemy wyrażenia: dwóch, trzech, cztérech (co tylko mężczyznom służy), wtedy imie kładzie się w przypadku drugim, a słowo w trzeciéj osobie liczby pojedynczéj; np. trzech myśliwych poluje; pięciu odważnych stanęło na murach; pięć owiec zginęło; itp. Ostatniemu temu prawidłu podlegają także imiona mieszanych rodzajów, lub rodzaju nijakiego wtedy, gdy użyjemy liczebników: dwoje, troje, czworo, pięcioro itd. np. dwoje ludzi tonie; pięcioro jagniąt padło; itp.

150. Słowa czynne i zaimkowe rządzą imionami, zaimkami i imiesłowami pod względem ich przypadkowania; i tak w wyrażeniach: strzedz domu; słuchać

śpiéwu, bać się napaści, słowa rządzą przypadkiem drugim. Tu należą także wszystkie słowa (prócz nijakich) gdy mają dodany przysłówek przeczący *nie;* np. nie biorę odpowiedzialności; nie jadam kwaśnych owoców; itp. prawidło to nawet pośrednio obowięzuje, np. nie chcę mieć w tém udziału.

Przypadkiem trzecim rządzą słowa w wyrażeniach: grozić dzieciom, służyć dobréj sprawie, opiérać się złemu itp.

Przypadkiem czwartym rządzą słowa w wyrażeniach: kraję chléb, czytam książkę, szanuję matkę.

Przypadkiem piątym rządzi tryb rozkazujący: np. człowieku pracuj; pomagaj Boże!

Szóstym przypadkiem rządzą słowa w wyrażeniach np. rzucił kamieniem, został księdzem.

151. Niekiedy słowo rządzi dwoma lub trzema razem różnemi przypadkami; np. przywrócić spokój sercu; synu! daj chleba ubogiemu itp.

152. Jeśli po słowie następuje drugie słowo, wtedy to kładziemy w trybie bezokolicznym, n. p. lubię polować; nie chcę spoczywać; pragnę dokończyć roboty.

153. Słowo *woleć*, wymaga następnie przysłówka *niż;* np. wolę dobre słowo, niż niechętne dary.

154. Przysłówki czasu, rządzą słowami pod względem czasów, mianowicie, czasem teraźniejszym rządzą: teraz, obecnie; czasem przeszłym: niegdyś, onegdaj, przedtém, wczoraj; czasem przyszłym: jutro, kiedyś. Przysłówka *zawsze*, można użyć do każdego czasu, np. zawsze pracuję, zawsze lubiłem pracę i zawsze pracować będę.

155. Przyimki rządzą przypadkami imion lub zaimków, mianowicie:

przypadkiem drugim: *bez*, *dla*, *do*, *obok*, *od*, prócz, *u*, zamiast; np. nagroda bez zasługi; miłe trudy dla przyjaciół; przyjdę do ciebie, itp.

przypadkiem trzecim: *ku*, *przeciw*, *wbrew*; np. idę ku domowi; płynąć przeciw wiatrom; mówi wbrew prawdzie.

przypadkiem czwartym rządzi przyimek *przez*, np. przez całą noc deszcz padał.

przypadkiem siódmym rządzi przyimek *przy*, np. przy świadkach; przy drzwiach zamkniętych.

156. Inne przyimki mają rząd kilku przypadków, mianowicie: *mimo*, *pomimo*, a w szczególności drugim przy imionach własnych, np. burza przeciągnęła mimo Krakowa; zaś przy imionach pospólnych, drugim lub czwartym przypadkiem; np. mimo wszelkich starań, lub mimo wszelkie starania; pomimo głośnych skarg, lub pomimo głośne skargi, itp.

przyimki: *z*, *ze*, rządzą drugim i szóstym przypadkiem; mianowicie na pytanie skąd? z czego? z kogo?, odpowiadamy w przypadku drugim, np. wyjechał z miasta; mąka z pszenicy; bierz przykład ze starszych. Na pytanie zaś: z kim? z czém? przyimek *z*, *ze*, rządzi przypadkiem szóstym, np. żyto z pszenicą zmieszane; pożegnał się z nami.

przyimki: *nad*, *pod*, *przed*, *między*, rządzą czwartym lub szóstym przypadkiem stósownie do potrzeby, np. dymy wzniosły się nad las, i wiszą nad lasem; schronił się pod strzechę i stoi pod strzechą; wyszedł przed nas i żali się przed nami; wszedł między drzewa i ukrył się między drzewami.

przyimki: *na*, *o*, *po*, *w*, *we*, rządzą czwartym i i siódmym przypadkiem, np. spuszczono łódź na wodę,

widać ją na wodzie; proszę cię o książkę, pamiętaj o książce; szedłem po ciebie, przychodzę po tobie; rzucił wędkę w staw, lecz mało ryb w stawie.

przyimek *za* rządzi przypadkiem drugim, czwartym i szóstym, np. za naszych czasów inaczéj bywało; za swą usługę nic nie żąda; za lasem płynie rzéka itp.

157. Spójniki pod względem rządu, nie mają żadnego wpływu na inne członki mowy.

O PISOWNI.

158. Pisownia uczy poprawnego pisania, to jest należytego używania głosek i znaków pisarskiemi zwanych, wchodzących w skład mowy pisanéj.

159. Jako zasadę pisowni naszéj uznano już powszechnie prawidło, iż tak pisać należy, jak się wymawia. Z tego wypływa konieczność niektórych zmian w pisowni dotychczasowéj i ustanowienia pewnych w niéj prawideł, mianowicie w wyrażeniach niejednostajnie przez autorów pisanych. Do tego dołączamy drugie ogólne prawidło, iż każda głoska, tak pojedyncza jak i złożona, ma swoje właściwe, stałe brzmienie. Poznanie użycia głosek i następstwa ich po sobie w jednéj zgłosce uważanego, prowadzi głównie do poprawnéj pisowni.

Użycie samogłosek.

160. Samogłoska *a*, z właściwém sobie otwartém brzmieniem, używa się w odosobnieniu jako spójnik, oraz na początku, w środku i na końcu wyrazów; może téż sama stanowić zgłoskę. Po samogłosce *a* żadna z samogłosek, prócz *u*, w jednéjże zgłosce następować nie może.

161. Samogłoska *ą*, z właściwém sobie brzmieniem, jakby *u* przez nos wymówione, nie używa się w odosobnieniu, ani na początku zgłoski, lecz w jéj środku lub na końcu. Samogłoska *ą* w w odmiénianiu wyrazów, lub w ich pochodnych, zachowuje się w jednych stale, np. ląd, lądu, lądować, lądowy; w innych zmiénia się na *ę*, jak np. błąd, błędu, błędnie; dąb, dębu, dębina. Po *ą* nie pisze się żadna samogłoska, ani spółgłoski *j*, *m*, *ḿ*, *n*, *ń*, w jednéjże zgłosce.

162. Samogłoska *e* nie przyjmuje po sobie żadnéj innéj samogłoski w téjże saméj zgłosce; w odosobnieniu używa się jako wykrzyknik; może téż sama stanowić zgłoskę.

163. Samogłoska *é* brzmi podobnie jak *i*, lub się wcale nie wymawia, gdy ją w jednéjże zgłosce poprzedza *i*; nie kładzie się na początku zgłoski. W niektórych wyrazach zachowuje się w ich odmiénianiu lub w pochodnych, jak np. śniég, śniégu, śniéżny; u innych zmienia się na *e*, jak chléb, chleba.

164. Samogłoska *ę* ma brzmienie stękliwe; żadna zgłoska od niéj się nie zaczyna; zachowuje się stale w odmiénianiu wyrazów, jak np. chęć, chęci, chętny; w innych zmienia się na *ą*, np. święto, świąt, świąteczny. Po *ę* nie pisze się żadna samogłoska, ani spółgłoski *j*, *m*, *ḿ*, *n*, *ń*.

165. Samogłoska *i* używa się osobno jako spójnik, może téż osobną zgłoskę sama stanowić. Po *i* w téj saméj zgłosce nie może następować *y*. Po zgłosce na *i* zakończonéj, nie może następująca zaczynać się od samogłoski, lecz téż samogłoskę poprzedzić należy spółgłoską *j*; np. Angli - ja, ki - janka, pi-jący bi-je, bi - ję, fi - jołek.

166. Samogłoska *o* używa się w odosobnieniu jako przyimek lub wykrzyknik; sama téż może osobną zgłoskę stanowić. W wielu wyrazach stale się zachowuje w ich odmiénianiu, lub w ich pochodnych; np. słońce, słoneczny; w innych na jéj miejsce pisze się *ó*, jak: głowa, głów, główny. Czasowniki w trybie bezokolicznym na *ować* zakończone, zmiéniają w czasie teraźniejszym *o* na *u*, np. pracować, pracuję; rysować, rysuję; toż stosuje się do imion od takich słów pochodzących a mających zakończenie na *nek*, jak: rysunek, szacunek, sprawunek... W wyrazach następujących: bomba, gont, bronz, pons, sonda, należy kłaść *o*, nie zaś *ą*.

167. Samogłoska *ó* brzmi jak *u*; używa się tylko we środku zgłosek, nigdy na ich końcu, a na początku w jednym tylko zaimku *ów*, i w przymiotniku *ów*czesny. Samogłoska *ó* przez zwyczaj językowy używa się w wyrazach: brózda, córka, góra i wielu innych, i zachowuje się w nich stale tak w odmienianiu tychże jak i w pochodnych wyrazach; w innych zmienia się na *o*, jak: bób, bobu; nóż, noża; głód, głodu, głodny.

168. Podobieństwo brzmień samogłosek *ó* i *u* powoduje często niepewność, któréj z nich użyć należy: w takim razie odmieniamy dany wyraz, a występująca w odmianach samogłoska *o* wskaże, iż brzmienie wątpliwe nie przez *u*, lecz przez *ó* wyrazić się powinno; np. mój nóż, mojego noża; stój. rób, stoję, robię itp.

169. Samogłoska *u* może się pisać na początku, w środku i na końcu zgłoski; może też sama zgłoskę stanowić; np. na-u-ka, w u-czu-ciu. Odosobnione *u* jest przyimkiem. Po *u* żadna inna samogłoska w jednéjże zgłosce następować nie może.

170. Samogłoska *y*, brzmiąca jakby *i* zgrubiałe, nie zaczyna w naszéj mowie żadnéj zgłoski, ani sama jéj nie stanowi; nie bywa téż używaną w odosobnieniu. Po zgłosce na *y* zakończonéj, nie może następna zgłoska zaczynać się od samogłoski; lecz samogłoskę tę poprzedzić należy spółgłoską *j*; np. czy - ja, kry - ję, Francy-ja, Mary-ja, kury-jer, itp.

171. Dwugłoskę *au* w wyrazach obcego pochodzenia, wymawiamy w zlaniu się z sobą brzmień obu samogłosek *a* i *u*, np. Au - gust, au-tor, laur. Podobny zbieg samogłosek *a* i *u* mamy w swojskich wyrazach: na-uczać, za-ufać... ; lecz tu samogłoski *a* i *u* nie zlewają się w jednę zgłoskę, każdą bowiem z nich w osobnéj zgłosce wymawiamy, nie stanowią téż dwugłoski.

172. Dwugłoski *eu* w małéj bardzo liczbie wyrazów obcego pochodzenia lub imion własnych używamy, jak: melaleuka, Eleuter... Podobnyż zbieg samogłosek *e* i *u* w imionach: Europa, Mateusz, Tadeusz i innych, nie stanowi dwugłoski *eu*, gdyż każda z nich do osobnéj zgłoski należy.

173. Od dwugłosek *ia*, *ią*, *ie*, *ię*, *io*, *ió*, *iu*, nie zaczyna się żadna zgłoska, lecz zawsze poprzedza je spółgłoska; np. biały, ciągły, wiele, więcéj, paciorek, pióro, biuro, itp.

174. Mamy téż trójgłoskę *iau* w jednym tylko wyrazie *miauczeć* używaną.

Użycie spółgłosek.

175. Spółgłoska *b́* na końcu tylko wyrazu bywa używaną; w odmienianiu zmienia się na *b*; jastrząb', jastrzębia; drób', drobiu.

176. Spółgłoska *ć* nie przyjmuje po sobie żadnéj samogłoski w jednéjże zgłosce.

177. Spółgłoska złożona *cz* ma właściwe sobie brzmienie, jakby raczéj z *c* i *ż* powstała. Z samogłosek jedna tylko *i* po niéj następować nie może w jednéjże zgłosce.

178. Po spółgłosce *d* nie pisze się nigdy *i* w téj saméj zgłosce.

179. Po *g* nie powinno następować w jednéjże zgłosce ani *e*, ani *y*; piszemy przeto: giermek, Giertruda, Gieometryja, lub *g* zastępujemy spółgłoską *j*: Jeometryja, jenerał, rejestr itp.

180. Spółgłoska *j*, zwana jotą, nie przyjmuje po sobie samogłoski *i*, ani *y* w jednéjże zgłosce.

181. Nie należy po *k* pisać w téjże saméj zgłosce samogłoski *e*, ani *y*.

182. Po *l* nie pisze się *y*, zaś po *ł* nie można kłaść *i*.

183. Spółgłoska *ń* tylko na końcu zgłoski bywa użytą; w odmienianiu wyrazów lub w ich pochodnych zmiénia się *ń* na *n*; dłoń, dłoni, dloniasty; kamień, kamienia, kamienny; pieśń, pieśni itp.

184. Spółgłoska *p'* w niewielu wyrazach na ich końcu używana, przechodzi w ich odmienianiu na *p*; np. drop', dropia; karp' karpia. Tryb rozkazujący czasownika *skąpić*, należy pisać przez *p' skąp'*, dla różnicy od słowa *skąpać*, które w tymże trybie winno się pisać przez *p*, *skąp* (skąp się, lub skąp kogo).

185. Po *r* nie może następować *i* w jednéjże zgłosce.

186. Spółgłoska złożona *rz* brzmi, w połączeniu z sobą obudwóch głosek, podobnie jak *ż*; np. pacierz

(jakby pacież), korzyść (jakby kożyść), Rzym (jakby Żym), itp. W innych wyrazach natrafia się na podobny zbieg głosek *r* i *z*, lecz te nie wchodzą razem do jednéj zgłoski i oddzielnie się wymawiają; np. mar-znąć, obmier-zły. Możnaby w tym drugim razie głoskę *r* kropką oznaczyć, i pisać: mařznąć, obmieřzły. Po *rz* nie piszę się *i*.

187. Po spółgłosce *ś* nie pisze się w téjże saméj zgłosce żadna samogłoska. W wyrazach na *ś* zakończonych gdy je odmieniamy, lub inne z nich wyprowadzamy, zmiénia się *ś* na *s*; np. łoś, gęś, wieś; łosia, gęsi, gęsina, wsi, wsiowy....; wyjątkowo: wieśniak, wieśniaczka zatrzymują *ś*.

188. Spółgłoska złożona *sz* ma brzmienie zlane, pośrednie między *s* i *ż*. Po *sz* nie pisze się *i* w téjże saméj zgłosce.

189. Po *t* nie kładzie się *i* w jednéjże zgłosce.

190. Spółgłoska *ẃ* na końcu tylko zgłosek używana, zmiénia się na *w* w odmienianiu wyrazów, lub w ich pochodnych; np. szczaw', szczawiu, szczawik. Słowa: pławić, krzewić, należałoby w trybie rozkazującym pisać: pław', krzew', dla odróżnienia ich od imion: pław, pławu, krzew, krzewu itp.

191. Spółgłoska *x* obca naszemu językowi, brzmiąca jak *ks*, a niekiedy jak *gz*, używa się u nas w imionach własnych, jak: Xawery, Mexyk, Felix, Xerxes itp. W innych pospólnych obcego pochodzenia imionach i kilku swojskich, jak: kodeks, taksa, ksiądz, księga itp. dawniéj używane *x* zastępujemy dziś przez *ks*; a zamiast: examen, exorta, exemplarz, piszemy dziś: egzamim, egzorta, egzemplarz.

192. Spółgłoska *z* używa się osobno pisana jako przyimek, np. z tobą, z pola; lecz w wymawianiu łą-

czy się z następującą po sobie zgłoską, jakby: stobą, spola. Wielu słowom dodajemy ją jako przyrostek, np. zrobić, zbadać, zszyć; lecz w innych przyrostek ten *z* zmieniamy na *s*, piszemy bowiem: spisać, spędzić, stoczyć itp. nie zaś: zpisać, zpędzić itp.

193. Po spółgłosce *ź* nie powinno się pisać żadnéj samogłoski. W wyrazach na *ź* zakończonych, zmiéniamy *ź* na *z* w ich odmienianiu, lub w ich pochodnych; np. paź, pazia, pazik; maź, mazi, maziarz; lecz maźnica zatrzymuje *ź*.

194. Spółgłoska *ż* właściwe sobie brzmienie mająca, nie przyjmuje po sobie samogłoski *i* w jednéjże zgłosce. Imiona na *ż* zakończone, jak: przedaż, odzież, grabież, młodzież itp. bywają niekiedy błędnie pisane przez *rz* w zakończeniu, czego unikać należy.

195. Podwójne spółgłoski *ss*, *zz* w jednéjże zgłosce pisane, mamy tylko w słowach: ssać, zzuć, zziębnąć, równie jak i w ich pochodnych: ssanie, ssawka, zzuwać, zzuty, zziębły; w wymawianiu zaś, każdą z nich wydatnie słyszymy.

Użycie początkowych głosek większych.

196. Głoski większe na początku wyrazów piszemy:

1ód w imionach, do których łączy się cześć religijna, jak np. Pan Bóg; Najwyższa Istota; Stwórca, Święta Trójca, i innych.

2re w przymiotniku święty, święta, jeżeli po nim imie własne następuje; np. Święty Jan, Święta Anna, itp.

3cie w imionach świąt wszelkich wyznań i obchodów pamiątkowych, jako też miesięcy i dni w tygodniu, jak np. Wielkanoc, Zielone Świątki, Boże Narodzenie, Emaus, Rękawka, Bajram, Hegira, Kuczki, Purym, Styczeń, Niedziela, itd.

4te w imionach własnych osób, istot mitologicznych, krajów, prowincyj, wysp, miast, wsi, mórz, jezior, rzek, gór, planet, ugwiazdów czyli konstellacyj, itd.

5te w imionach oznaczających jaką godność, lub w zaimkach, gdy ich w piśmie do żyjącéj osoby używamy, np. Wielmożny Panie! Jaśnie Oświecony Mości Książę, Ciebie, Tobie, Wasz, Jego itp.

6te w przymiotnikach pochodzących od imion własnych, lub do ich zastąpienia użytych, np. czasy Piastowskie, nieszpory Sycylijskie, zakład Ossolińskich, ulica Długa, morze Czarne itp. lecz piszemy: piernik toruński, wino węgierskie, język litewski itp.

7me na początku pisma, lub nowego ustępu, jako też po kropce czyli punkcie, a w poezyi głoska początkowa każdego wiersza, pisze się większa.

Pisownia imion obcych.

197. Imiona obce, tak własne jak i pospólne w mowie naszéj używane, należy pisać zgodnie z zasadami naszéj pisowni; piszemy więc: Egipt, Olimp, Tytus, Tyber, liceum, obserwatoryjum, itp., nie zaś Egypt, Olymp, Titus, Tiber, lyceum, obserwatorium; po głoskach bowiem *l*, *g*, nie może u nas następować *y* (182. 179.), a po *r*, *t*, nie piszemy *i* (185. 189). Imiona własne mniéj u nas upowszechnione, jeżeli je pisownią spolszczoną wyrażamy, należy w nawiasie powtórzyć właściwą im obcą pisownią; np. Russo (Rousseau), Szyler (Schiller), Awinion (Avignon), itp.

Przędzielanie na zgłoski i ich przenoszenie

198. Gdy dla braku miejsca wyraz jaki przy końcu wiérsza nie może być w całości pomieszczony, a

zatém potrzeba przenieść go w części do następnego wiérsza, wtedy stósować się należy do uwag następujących:

1ód) wyrazy jednozgłoskowe nie mogą być przedzielane, lecz w całości przenoszone być mają.

2re) przyimków jednozgłoskowych *w* i *z* czy to osobno przed imionami lub zaimkami kładzionych, czy też jako przyrostki z niemi połączonych, nie należy zostawiać samych na końcu wiérsza, lecz je przenieść trzeba razem z piérwszą zgłoską wyrazu, do którego należą; np. w do-mu, z do-mu, zo-rać, wpi-sać, zmaczać, zsu-nąć itp.

3cie) w wyrazach z dwóch lub więcéj zgłosek złożonych, całą tylko zgłoskę ostatnią, lub dwie itd. ostatnich w drugi wiérsz przenosić należy; np. wyraz przygotować dzielimy w ten sposób, iż w piérwszym wiérszu zostaje przy-, lub przygo-, lub też przygoto-, do drugiego zaś wiérsza przenosimy gotować, lub tować, lub wać;

4te) głoski składane *rz*, *dz* nie mogą w przenoszeniu zgłosek być rozłączane; w wyrazach np. stworzenie, a nie stwor-zenie; po-dzierać (od darcia) itp.; lecz gdy głoski *r* i *z*, *d* i *z*, w zetknięciu się z sobą, nie stanowią głoski składanéj, lecz się w wymawianiu rozłączają, wtedy i w przenoszeniu ich zgłosek rozdzielać je trzeba; np. obmier-zły, zmar-zły, pod-zierać (podglądać), nad-zorca itp.

5te) gdy w wyrazie stykają się z sobą głoski jednakowe, wtedy jednę z nich zostawiamy przy zgłosce poprzedniéj, drugą zaś do następnéj przyłączamy; np. od-dawać, lek-ki, An-na, staran-ny, czyn-ny, po-orać, itp.

6te) W wyrazach utworzonych przez dodanie im przyimków lub przyrostków (prócz *w* i *z*), te za osobną zgłoskę uważać należy, w przenoszeniu więc oddzielać ją można; np. do-datek, od-pędzić, prze - trwać, przychodzić, po-drobiony, pod-robiony itp.

7me) zakończenie *szy* w stopniu wyższym przymiotników, lub w trybie bezosobowym słów, stanowi oddzielną zgłoskę; np. lep-szy, gor-szy, wyż-szy, upadłszy, przeczytaw-szy itp.

8me) końcówki *śmy*, *ście*, w czasowaniu słów są osobnemi zgłoskami; wyrażenia więc: mieli-śmy, miały-ście, byli-śmy, były-ście, robiły-ście itp. nie zaś: mieliś-my, miałyś-cie itp. pisać należy.

9te) W zetknięciu się spółgłosek, sposób rozdzielania wyrazu na zgłoski często bywa wątpliwy, jak np. w wyrazach: chrząstka, cząstka, kruchta, wiérzba, itp. wtedy należy zadać sobie pytanie, czy mamy jakie wyrazy, któreby się zaczynały od zgłosek: *stka*, *chta*, *rzba*, itp. a brak podobnych zgłosek w naszéj mowie ostrzeże nas, iż należy zgłoskować: chrząst - ka, cząst - ka, kruch-ta, wiérz-ba, itp. nie zaś: chrzą - stka, czą-stka, kru-chta, wié-rzba, itp.

10te) imiona przechodząc na zdrobiałe, zwykle ulegają zmianom co do ich podziału na zgłoski; piszemy np. ziar-no, ziarn-ko; ław - ka, ła - weczka; tra-wa, traw-ka; sło-ma, słom-ka, itp.

11te) w odmiénianiu wyrazów często zmienia się też sposób dzielenia ich na zgłoski; np. chło - piec, chłop-ca; książ-ki, ksią-żek; chrześcija-nin, chrześcijanka; czyta-łem, czytał-bym, itp.

Znaki pisarskie.

199. Aby zdania pismem wyrażone oddzielić od siebie i każde z nich ująć w pewne okresy, równie jak i części jednegoż zdania należycie z sobą powiązać, dla lepszego zrozumienia myśli, koniecznemi są w pisowni stósowne do tego znaki, które znakami pisarskiemi nazywamy, a takiemi są:

. kropka, czyli punkt,	- łącznik,
: dwukropek,	— pauza,
; średnik,	„ " cudzysłów,
, przecinek,	( ) lub [ ] nawias,
? znak zapytania,	..... znak opuszczenia.
! znak wykrzyknienia,	

200. Kropkę kładziemy po zamknięciu zdania myśl całkowitą wyrażającego; w czytaniu robimy po kropce przestanek; np. Zwykle wady bliźnich, chociaż są małe, więcéj nas rażą, niż własne nierównie większe. Poznaj swoje błędy, a będziesz wyrozumiałym na cudze.

201. Dwukropka używamy po zdaniu cząstkowém, kiedy po niem drugie cząstkowe zdanie następuje, które jest w związku z poprzedniém: przestanek w czytaniu jest krótszy po dwukropku, niż po kropce; np. Bóg stworzył świat cały: wszystkie Jego utwory są doskonałe i zadziwiające. Dwukropkiem także poprzedzamy wyliczanie szczegółów w zdaniu; np. do ptaków drapieżnych należą: orzeł, sęp, puhacz, sokół, jastrząb i wiele innych.

202. Średnik kładziemy po zdaniu, gdy po niem ma jego dowód następować; np. był to człowiek bardzo miłosierny; bo nigdy nie pominął ubogiego, aby mu wsparcia odmówił. Przestanek w czytaniu bywa krótszy po średniku, niż po dwukropku.

203. Przecinek służy do przedzielania małych ustępów w zdaniu, a w czytaniu głos po nim krótko zawieszamy; np. utrata zdrowia, nędza, a często śmierć, są najczęściéj następstwami zbytku.

204. Znak wykrzyknienia kładzie się po wykrzykniku, lub po zdaniu przez wykrzyknik poprzedzoném, np. o! jakże urocza ta dolina!

205. Znak pytania kładziemy po każdym ustępie zapytującym, choćby ich kilka po sobie następowało, a w czytaniu powoduje pewną zmianę głosu; np. czy byłeś świadkiem owego zdarzenia? czy możesz to zeznać sumiennie?

206. Łącznikiem zakończamy wiérsz, w którym cały wyraz pomieszczonym być nie mógł, i dlatego resztę wyrazu do następnego wiérsza przenosimy.

207. Pauza wyraża się kréską poziomą, dłuższą od łącznika; używa się w ciągu opowiadania, gdy je przerwać wypada dla zastanowienia uwagi, lub dla odróżnienia osób rozmawiających. W czytaniu przerwa głosu w skutek pauzy, wyrównywa prawie przestankowi po kropce. np. Radziłem, abyś unikał złych ludzi; — czy poszedłeś za moją radą? — on zaś odrzekł mi na to: złych szukać nie chciałem,— oni mnie sami znaleźli.

208. Cudzysłowem oznaczamy przytoczone cudze zdanie, lub pojedyncze wyrazy, kładąc znak ten na początku i na końcu przytoczonego wyrażenia; np. powiada pismo święte „nie obawiaj się żadnéj przygody, gdy masz Boga w sercu.“

209. W nawiasie zamieszczamy wyrazy, których opuszczenie nie zmieniłoby zdania; np. często z tém się odzywał, że tylko człowiek uczony (a miał się za takiego) zdolnym jest zrozumieć jego myśli.

210. Jeżeli w ciągu pisma nie chcemy dokończyć jakiego wyrażenia, lub chcemy opuścić część zdania, zostawiając resztę domysłowi, wtedy kładziemy natomiast szereg kropek; np. Rozmowa z nim daje poznać, że mu brak wiad......, a nawet zdrowego......

O ILOCZASIE.

211. Iloczasem nazywamy zachowanie dłuższego lub krótszego czasu w wymawianiu niektórych zgłosek. W języku greckim i łacińskim kładziono w tym celu znaki nad samogłoskami, z których jeden w kształcie pozioméj kréski (-) oznaczał, iż zgłoskę, do któréj taż samogłoska należy, trzeba dłużéj wymawiać, niż taką, nad któréj samogłoską kładziono znaczek łukowaty (⌣), wskazujący krótkie jéj wymawianie. U nas sposób ten znaczenia samogłosek nie jest w używaniu; tu tylko chwilowo nim się posłużymy, dla łatwiejszego objaśnienia zasad naszego iloczasu. W wyrazech np. przyjāciel, urōda, ksią̄żka, zgłoski *ja*, *ro*, *siąż*, wymawiamy dłużéj niż inne.

212. Ogólném prawidłem iloczasu w naszéj mowie jest, iż w wyrazach dwuzgłoskowych lub kilkozgłoskowych, przedostatnia zgłoska wymawia się długo; tak mówimy np. pōle, łą̄ka, skowrōnek, pożegnānie itp. do tego zaś ogólnego prawidła dodajemy następujące uwagi.

213. W wyrazach dwuzgłoskowych piérwsza zgłoska zawsze jest długą; np. mātka siēdzi, ōjciec chōdzi.

214. W wyrazach więcéj niż z dwóch zgłosek złożonych przedostatnia zawsze jest długą, jak się wyżéj (212) powiedziało, z wyjątkiem następujących: pospōlity, ōgółem, szczēgóły lecz szczegōlny, szczegōlnie; trzecią od końca zgłoskę mają długą.

215. Gdy w skutek odmiéniania wyrazów zmiénia się liczba ich zgłosek, wtedy i długie wymawianie przenosi się na przedostatnią; np. ksią̄żki, książkāmi; potrzēby, potrzebāmi; słȳszę, słyszȳmy; rȳsuj, rysūjcie itp.

216. Jeżeli zgłoska końcowa jest przyrostkiem, bez którego wyraz zatrzymuje pewną swą całość, tedy zachowuje on iloczas, jaki mu służy bez tego przyrostka; np. chcēcieli? weź̄cieno, bȳłeśże? słȳszałżeś? i t. p. gdzie końcówki *li*, *no*, *że*, *żeś* są takiemi przyrostkami.

217. Podobnież w czasowaniu słów, zakończenia *śmy*, *ście*, *bym*, *byśmy*, *byście*, *żebym*, uważać sależy za przyrostki nie mające wpływu na iloczas; np. pōszliśmy, widziāłyście, polōwałbym, czytālibyśmy, śpiéwāłybyście, chciāłżebym? itp.

218. Niektóre wyrazy złożone mają po dwie zgłoski długie, jak np. biāłopiōry, ciēmnozielōny, dōbrodūszny, szczērozłōty itp.

219. Skrócenia w pismie używane.

skrócenie.	znaczy:
b. m. . .	bieżącego miesiąca,
d. n. . .	dokończenie nastąpi,
itd. . . .	i tak daléj,
itp. . . .	i tym podobnie,
i w. i. . .	i wiele innych,
JP. . . .	Jegomość Pan,
np. . . .	naprzykład
P. . . .	Pan, Pani,
PP. . . .	Panowie, Panie,
r. b. . .	roku bieżącego,
r. z. . . .	roku zeszłego,
ś. p. . .	świętéj pamięci
t. j. . . .	to jest
WMć . .	Waszmość, Wasza Miłość.

220. Sprostowanie pisowni niektórych wyrażeń.

zamiast:	*należy pisać:*
bióro	biuro
blizki	bliski
bozki	boski
cyganie (w l. mnog.)	cygani lub cygany
francuzki (przymiotn.)	francuski
fryzier, fryzjer, fryzyer	fryzer lub fryzyjer
Kazimierz	Kazimirz
męzki	męski
miękki	mięki
nizki	niski
paryzki	paryski
papiezki	papieski
Sandomierz	Sandomirz
ślizki	śliski
wązki	wąski
Włodzimierz	Włodzimirz
zkąd	skąd
ztamtąd	stamtąd
ztąd	stąd
zwycięztwo	zwycięstwo
rachunek za rok	rachunek z roku
sprawozdanie za miesiąc	sprawozdanie z miesiąca
Kraków, Lwów, Warszawa itd. (na tytułach książek, lub w listach)	w Krakowie, we Lwowie w Warszawie itd. z Krakowa, ze Lwowa itp.

221. Wtręty nieznane w poprawnéj mowie.

Paroma, paru, podtrzymywać, poprzód, poszyt, pouczać, przysługuje, przysłuża, zapoznawać (w znaczeniu: zanieznawać, ignorować), zauważać, zło, i w. i.